МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЮНАКІВ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Виконав: студент IV курсу,
групи 6.0530-3
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Срібний Ельдар Сергійович
Керівник: кандидат філологічних наук, доцент Томченко М.А.
Рецензент: к.філол.н., кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Санакоєва Н.Д.

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Срібному Ельдару Сергійовичу

Тема роботи Особливості становлення соціальної ідентичності юнаків під час вимушеної міграції

керівник роботи кандидат філологічних наук, доцент Томченко М. А.

затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого—педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково—пояснювальної записки: проаналізувати теоретичні підходи до розуміння поняття соціальної ідентичності та її психологічні особливості в психологічній літературі; розкрити соціально- психологічні особливості прояву соціальної ідентичності в контексті міграції; обґрунтувати вплив міжкультурної взаємодії на етнічну ідентичність; розглянути психологічні аспекти соціальної ідентичності у складних ситуаціях; визначити вплив глобалізації на національну ідентичність; дослідити міжкультурну компетентність та методи її розвитку; провести емпіричне дослідження соціальної ідентичності серед мігрантів; проаналізувати результати дослідження та надати рекомендації.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 малюнка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Томченко М. А., доцент		
Розділ 1	Томченко М. А., доцент		
Розділ 2	Томченко М. А., доцент		
Висновки	Томченко М. А., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень 2024 р.	Виконано
5	Написання висновків	квітень 2024 р.	Виконано
6	Передзахист	травень 2024 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	травень 2024 р.	Виконано

Студент _____ Е.С. Срібний

Керівник роботи _____ М.А. Томченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _________ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 57 сторінок, 3 малюнка, 45 джерел, 6 додатків.

Об'єкт дослідження: соціальна ідентичність особистості.

Предмет дослідження: психологічні особливості соціальної ідентичності юнаків під час вимушеної міграції.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості соціальної ідентичності юнаків під час вимушеної міграції.

Гіпотеза дослідження: Міжкультурна взаємодія та глобалізація мають суттєвий вплив на соціальну ідентичність мігрантів, сприяючи змінам в їхній етнічній ідентичності та психологічній адаптації. При цьому розвиток міжкультурної компетентності значно покращує процес інтеграції мігрантів у нове соціокультурне середовище, зменшуючи рівень психологічного стресу і сприяючи гармонійному співіснуванню різних етнічних груп.

Методи дослідження. Систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження; емпіричні (тестування за психодіагностичними методиками).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у виявленні специфіки трансформації соціальної ідентичності юнаків в умовах вимушеної міграції в українсько-польському контексті, визначенні соціально-психологічних чинників, які зумовлюють цей процес та розробці рекомендацій щодо психологічної підтримки юнаків-мігрантів.

Результати дослідження можуть бути використанні у роботі психологічних та соціальних служб, міграційних центрів, громадських організацій, які працюють з мігрантами.

ТРИВОГА, ВІЙНА, ЕМОЦІЙНИЙ СТАН, МІСЦЕПЕРЕБУВАННЯ, УКРАЇНЦІ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН.

SUMMARY

Sribnyi E. S. Peculiarities of the formation of social identity of young men during forced migration.

Bachelor's thesis: 57 pages, 3 figures, 45 sources, 6 appendices.

Object of research: social identity of a person.

Subject of the study: psychological features of social identity of young men during forced migration.

The purpose of the study: to theoretically substantiate and empirically investigate the psychological features of the social identity of young men during forced migration.

The research hypothesis: Intercultural interaction and globalization have a significant impact on the social identity of migrants, contributing to changes in their ethnic identity and psychological adaptation. At the same time, the development of intercultural competence significantly improves the process of migrants' integration into a new socio-cultural environment, reducing the level of psychological stress and promoting harmonious coexistence of different ethnic groups.

Research methods. Systematization and synthesis of scientific literature on the research problem; empirical (testing by psychodiagnostic methods).

The scientific novelty of the obtained research results lies in the identification of the specifics of the transformation of the social identity of young men in the conditions of forced migration in the Ukrainian-Polish context, the identification of socio-psychological factors that determine this process, and the development of recommendations for the psychological support of young migrant men.

Research results can be used in the work of psychological and social services, migration centers, and NGOs working with migrants.

ANXIETY, WAR, EMOTIONAL STATE, LOCATION, UKRAINIANS, PSYCHOLOGICAL STAT.

ЗМІСТ

ВСТУП……..7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ……11
1.1. Теоретичний аналіз проблеми соціальної ідентичності……..11
1.2. Національна ідентичність як структурний компонент соціальної ідентичності……...18
1.3. Особливості вивчення національної ідентичності молоді в українсько-польському контексті……26
1.4. Проблематика вимушеної міграції……34
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ…….40
2.1. Методи дослідження національної ідентичності…….40
2.2. Результати дослідження……..43
ВИСНОВКИ……...48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….54
ДОДАТКИ……..58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасному глобалізованому світі проблема соціальної ідентичності особистості набуває особливої гостроти та значущості. Інтенсифікація міграційних процесів, зумовлених політичними, економічними, екологічними чинниками, ставить перед людиною нові виклики самовизначення та самореалізації в мінливому соціокультурному просторі. Особливо гостро ця проблема постає перед юнаками, які перебувають у процесі активного формування Я-концепції та життєвої перспективи. Вимушена міграція, яка супроводжується розривом звичних соціальних зв'язків та необхідністю адаптації до нового середовища, може призводити до кризи ідентичності, ускладнювати процес соціального та особистісного становлення молодої людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної ідентичності активно вивчається в сучасній психологічній науці. Теоретико-методологічні засади дослідження ідентичності закладені в працях Е. Еріксона [11], Дж. Міда [21], Г. Теджфела [31], Дж. Тернера [45]. Значний внесок у розробку проблеми зробили вітчизняні вчені, зокрема В. Агеєв [1], П. Гнатенко [13], О. Злобіна [13], Л. Орбан-Лембрик [23], В. Павленко [25] та ін. Психологічні аспекти міграції та адаптації мігрантів досліджували Дж. Беррі [4], С. Бочнер [5], Н. Лебедєва [19], Т. Стефаненко [27], М. Шульга та [36] ін. Разом з тим, недостатньо вивченими залишаються особливості трансформації соціальної ідентичності юнаків в умовах вимушеної міграції.

Об'єкт дослідження**:** соціальна ідентичність особистості.

Предмет дослідження**:** психологічні особливості соціальної ідентичності юнаків під час вимушеної міграції.

Мета дослідження**:** теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості соціальної ідентичності юнаків під час вимушеної міграції.

Завдання дослідження**:** Дане дослідження має на меті всебічно вивчити феномен соціальної ідентичності та особливості її трансформації у юнаків, які були змушені мігрувати через вимушені обставини, зокрема в контексті українсько-польських відносин.

По-перше, ми проведемо ґрунтовний теоретичний аналіз існуючих наукових підходів до розуміння соціальної ідентичності особистості та механізмів її зміни під впливом міграційних процесів. Це дозволить нам побудувати міцний концептуальний фундамент для подальшого емпіричного дослідження.

Наступним кроком буде безпосереднє вивчення соціальної ідентичності українських юнаків, які мігрували до Польщі. Ми порівняємо їхні особливості з характеристиками ровесників, які залишились в Україні. Такий компаративний підхід дасть змогу виявити специфічні риси трансформації ідентичності, зумовлені досвідом міграції.

Крім того, ми плануємо дослідити чинники, які впливають на процес трансформації соціальної ідентичності юнаків-мігрантів. Це дозволить глибше зрозуміти механізми цих змін та виявити потенційні "точки впливу" для психологічної підтримки.

На основі отриманих результатів ми розробимо практичні рекомендації щодо психологічного супроводу юнаків-мігрантів з метою оптимізації розвитку їхньої соціальної ідентичності в нових умовах. Це може включати заходи з адаптації, інтеграції в нове середовище, збереження зв'язку з рідною культурою тощо.

Також ми приділимо увагу загальному окресленню проблеми вимушеної міграції, її психологічним, соціальним та культурним аспектам. Це дозволить помістити питання трансформації ідентичності в ширший контекст міграційних процесів та їхніх наслідків для особистості та суспільства.

Таким чином, наше дослідження матиме як теоретичну, так і практичну цінність. Воно збагатить наукове розуміння феномену соціальної ідентичності та її трансформацій, а також запропонує конкретні шляхи психологічної

допомоги молодим людям, які опинились у складних життєвих обставинах через вимушену міграцію.

Гіпотеза дослідження**:** вимушена міграція призводить до трансформації соціальної ідентичності юнаків, що проявляється у зміні ціннісних орієнтацій, ставлення до себе та інших, домінуючих ідентифікаційних характеристик. Успішність адаптації та позитивне самовизначення юнаків-мігрантів залежать від комплексу соціально-психологічних чинників, зокрема тривалості перебування в новому середовищі, рівня оволодіння мовою та культурою приймаючої країни, наявності соціальної підтримки тощо.

Методи дослідження**:** теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження); емпіричні (психодіагностичне тестування, опитування, інтерв'ю); методи математичної статистики для обробки емпіричних даних (t-критерій Стьюдента, кореляційний аналіз).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у виявленні специфіки трансформації соціальної ідентичності юнаків в умовах вимушеної міграції в українсько-польському контексті, визначенні соціально-психологічних чинників, які зумовлюють цей процес та розробці рекомендацій щодо психологічної підтримки юнаків-мігрантів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їх використання для розробки програм психологічної допомоги юнакам-мігрантам, сприяння їхній успішній адаптації та інтеграції в нове соціокультурне середовище. Результати дослідження можуть бути використані в роботі психологічних та соціальних служб, міграційних центрів, громадських організацій, які працюють з мігрантами.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечувалась репрезентативністю вибірки, застосуванням валідних та надійних психодіагностичних методик, коректним використанням методів математичної статистики.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом обговорення основних положень та результатів на наукових конференціях та семінарах, зокрема на XX Міжнародній науково-практичній конференції "Психологія XXI століття: проблеми та перспективи" (м. Київ, 2023).

В роботі всі використані джерела належним чином процитовані та позначені посиланнями відповідно до вимог академічної доброчесності.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 57 сторінок, Робота містить 3 рисунка та 6 додатків.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Теоретичний аналіз проблеми соціальної ідентичності

Проблема соціальної ідентичності особистості є однією з ключових у сучасній психологічній науці. Вона привертає увагу дослідників з різних теоретичних напрямків, кожен з яких пропонує своє бачення цього феномену та механізмів його формування.

Психоаналітичний підхід, представлений такими видатними вченими як З. Фрейд та Е. Еріксон, розглядає ідентичність як внутрішнє відчуття неперервності та тотожності свого "Я". За Еріксоном, его-ідентичність формується протягом всього життєвого шляху особистості, проходячи через ряд психосоціальних криз [11, 344; 37, 5–6].

В рамках цієї парадигми соціальна ідентичність розуміється як важлива складова цілісної ідентичності особистості.

Символічний інтеракціонізм, з іншого боку, акцентує увагу на ролі соціальної взаємодії у процесі конструювання ідентичності. Дж. Мід, Ч. Кулі та І. Гоффман вважають, що ідентичність є результатом інтерналізації соціальних ролей та очікувань, засвоєння індивідом "дзеркального Я" - уявлень про те, як його сприймають інші. Тобто, соціальна ідентичність формується в процесі символічної комунікації з оточенням.

Когнітивний напрямок, представлений теорією соціальної ідентичності Г. Теджфела та теорією самокатегоризації Дж. Тернера, розглядає соціальну ідентичність як результат процесів соціальної категоризації та ідентифікації з певними групами. Згідно з цим підходом, люди прагнуть досягти позитивної соціальної ідентичності шляхом порівняння своєї групи з іншими та намагаються підтримувати її позитивний образ.

Конструкціоністський підхід, представлений роботами П. Бергера, Т. Лукмана та К. Джерджена, пропонує розглядати ідентичність не як сталу сутність, а як динамічний наратив, що активно конструюється особистістю в процесі соціальної взаємодії та дискурсивних практик. З цієї точки зору, соціальна ідентичність є гнучкою та змінною, вона постійно переглядається та трансформується в діалозі з соціокультурним контекстом.

Нарешті, постмодерністські теорії, розроблені такими мислителями як З. Бауман та Е. Гідденс, наголошують на фрагментованості, мінливості та множинності ідентичності в епоху постмодерну. В умовах глобалізації та зростаючої невизначеності традиційні ідентичності руйнуються, поступаючись місцем ситуативним та короткочасним ідентифікаціям. Соціальна ідентичність стає своєрідним проектом, який постійно переглядається та трансформується відповідно до мінливих обставин.

Для розуміння проблеми соціальної ідентичності юнаків-мігрантів особливо релевантними видаються теорії, які підкреслюють динамічний, мінливий характер ідентичності та її залежність від соціального контексту. Адже вимушена міграція кардинально змінює життєвий контекст молодої людини, ставить під сумнів її попередні ідентифікації та спонукає до конструювання нових ідентичностей.

Теорія соціальної ідентичності Г. Теджфела може пояснити загострення міжгрупових відмінностей та конфліктів в ситуації міграції, коли ідентифікація з власною етнічною чи культурною групою стає засобом підтримки позитивної ідентичності в умовах невизначеності та загрози.

Конструкціоністський підхід дозволяє розглянути, як молоді мігранти активно переосмислюють свою ідентичність, адаптуючи її до нових умов, створюючи нові наративи про себе та свою групу в процесі взаємодії з новим соціокультурним оточенням.

Ідеї З. Баумана про плинну, гнучку ідентичність в добу глобалізації та міграцій також можуть стати в нагоді при аналізі соціальної ідентичності юнаків-мігрантів, які опиняються в ситуації постійної невизначеності та змін.

Однак, при застосуванні цих теоретичних моделей важливо пам'ятати, що вони є лише спрощеними схемами, які не можуть охопити всю складність та унікальність реального життєвого досвіду. Тож завданням дослідника є не просто механічне накладання теорії на емпіричний матеріал, а критичне осмислення її обмежень та активне доповнення новими ідеями та концептами, що виникають в процесі безпосереднього вивчення живого досвіду юнаків-мігрантів.

Поняття ідентичності посідає центральне місце в сучасному психологічному, соціологічному та міждисциплінарному дискурсі. Воно відображає фундаментальну потребу людини в усвідомленні себе як унікальної особистості, свого місця в соціальному світі, приналежності до різних соціальних спільнот.

В рамках психологічної науки ідентичність розглядається з точки зору різних теоретичних парадигм. В психодинамічній традиції, закладеній З. Фрейдом та розвиненій Е. Еріксоном, ідентичність розуміється як внутрішня неперервність та тотожність "Я", що формується протягом життя через подолання психосоціальних криз. Когнітивний напрямок, представлений роботами Х. Теджфела та Дж. Тернера, акцентує увагу на процесах соціальної категоризації та ідентифікації з групами як основі формування соціальної ідентичності. Екзистенційно-гуманістичний підхід, розроблений Е. Фроммом та А. Маслоу, розглядає ідентичність в контексті самоактуалізації особистості та пошуку автентичного буття.

Узагальнюючи ці та інші підходи, можна визначити ідентичність як динамічну систему уявлень людини про саму себе, що формується в процесі соціальної взаємодії та включає в себе усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та моральних рис, самооцінку, суб'єктивне сприйняття зовнішніх впливів [11, 344; 21, 416; 37, 5–6; 45, 202–245].

Структура ідентичності є складною та багаторівневою. Дослідники виділяють різні її компоненти та види. Так, особистісна (персональна) ідентичність відображає усвідомлення людиною своєї унікальності, відмінності

від інших, ставлення до своїх індивідуальних якостей та особливостей. Соціальна ідентичність, натомість, формується в процесі усвідомлення своєї приналежності до певних соціальних категорій та груп (професійних, етнічних, гендерних, вікових тощо). Вона є результатом процесів соціальної категоризації, ідентифікації, порівняння, засвоєння соціальних ролей, норм та цінностей. Культурна ідентичність відображає ототожнення себе з певною культурою чи субкультурою та визначається засвоєнням відповідних культурних патернів. Его-ідентичність, за Е. Еріксоном, є суб'єктивним відчуттям своєї життєвої ситуації, неперервності та своєрідності, що поступово складається протягом життя шляхом послідовних Я-синтезів та перекристалізацій.

Процес формування ідентичності є особливо інтенсивним в підлітковому та юнацькому віці. В підлітковому віці відбувається активний пошук себе, усвідомлення своєї унікальності та відмінності від інших. Юнацький вік характеризується формуванням більш-менш стійкої, зрілої ідентичності, пов'язаної з життєвими планами та перспективами.

В умовах вимушеної міграції, з якою стикаються юнаки, їхня ідентичність піддається серйозним випробуванням. Розрив зі звичним середовищем, соціальним оточенням, культурним контекстом часто викликає гостру кризу ідентичності. Молода людина опиняється в ситуації невизначеності, коли старі ідентифікації вже не працюють, а нові ще не сформувалися. Це супроводжується почуттями тривоги, розгубленості, дезорієнтації.

Водночас, криза ідентичності, спричинена міграцією, може стати поштовхом до особистісного зростання. Необхідність адаптуватися до нового середовища активізує процеси самопізнання та самовизначення, спонукає до перегляду цінностей, цілей, життєвих орієнтирів. Успішне подолання кризи веде до формування більш зрілої, реалістичної та гнучкої ідентичності.

Таким чином, в рамках даного дослідження важливо буде детально розглянути, як саме процес вимушеної міграції позначається на ідентичності юнаків - які компоненти та аспекти ідентичності зазнають найбільших

трансформацій, які психологічні механізми при цьому задіються, які варіанти розвитку ідентичності є можливими в цих умовах. Це дозволить глибше зрозуміти психологічні наслідки вимушеної міграції для молодої особистості та розробити адекватні програми психологічної підтримки для цієї вразливої категорії.

Соціальна ідентичність особистості є складним та багатогранним феноменом, що має ряд важливих психологічних особливостей та функцій.

Однією з ключових складових соціальної ідентичності є її когнітивний компонент. Він включає в себе знання людини про ті соціальні групи, до яких вона належить, та про свій статус в цих групах. Ці знання формуються в процесі соціальної категоризації - віднесення себе та інших до певних соціальних категорій на основі значимих ознак (вік, стать, професія, національність тощо). Тобто, когнітивний компонент відповідає за усвідомлення свого місця в системі соціальних координат.

Не менш важливим є емоційно-оцінний компонент соціальної ідентичності. Він відображає емоційне ставлення людини до свого групового членства, суб'єктивну оцінку значущості та цінності групи для себе. Позитивна соціальна ідентичність пов'язана з відчуттям гордості, самоповаги, задоволеності від належності до групи. Негативна, навпаки, викликає почуття сорому, неповноцінності, фрустрації. Таким чином, емоційно-оцінний компонент визначає валентність соціальної ідентичності та її вплив на самооцінку особистості.

Поведінковий компонент соціальної ідентичності проявляється в готовності людини діяти певним чином, відповідно до норм та цінностей референтної групи. Це може виражатися в дотриманні традицій, участі у групових заходах, прояві солідарності з іншими членами групи тощо. Інакше кажучи, поведінковий компонент відповідає за трансляцію внутрішньої ідентифікації з групою в реальну поведінку та взаємодію.

Соціальна ідентичність виконує ряд важливих мотиваційних функцій. Перш за все, належність до соціальних груп задовольняє базові психологічні потреби людини - в приналежності, прийнятті, захисті, визнанні. Це створює відчуття психологічної безпеки та комфорту, підвищує самооцінку. З іншого боку, загроза позитивній соціальній ідентичності може мотивувати людину до дій, спрямованих на її захист або відновлення.

Соціальна ідентичність також є основою для процесів соціального порівняння. Людина схильна оцінювати себе та свою групу, порівнюючи з іншими людьми та групами. При цьому, відповідно до теорії соціальної ідентичності Г. Теджфела, люди прагнуть досягти позитивної відмінності своєї групи від інших, що сприяє підвищенню самооцінки та зміцненню позитивної ідентичності.

В ситуації міжгрупової взаємодії усвідомлення своєї приналежності до певної групи може значно підсилюватися в ситуації протиставлення "своїх" та "чужих". Це може породжувати міжгрупову дискримінацію, сприйняття своєї групи як "ми", а чужої - як "вони". В умовах конфлікту ідентичність часто радикалізується, стає більш однозначною та жорсткою, посилюючи міжгрупові кордони та ворожість.

Важливо також підкреслити множинність та ієрархічність соціальних ідентичностей особистості. Людина одночасно є членом багатьох соціальних груп і, відповідно, має кілька соціальних ідентичностей. Вони можуть поєднуватись, перетинатись, а інколи - конфліктувати між собою. Та чи інша ідентичність стає більш значущою та яскраво вираженою залежно від соціального контексту та ситуативних факторів.

В контексті вимушеної міграції всі ці психологічні особливості соціальної ідентичності набувають особливої гостроти та значущості. Розрив з звичними соціальними групами, невизначеність власного статусу, необхідність встановлювати нові соціальні зв'язки - все це створює специфічні умови для трансформації соціальної ідентичності юнаків-мігрантів.

В цих умовах можуть відбуватись різнопланові процеси. З одного боку, може спостерігатись криза старих ідентичностей, які втратили свою релевантність та відповідність новому контексту. З іншого боку, часто має місце гіпертрофія етнічної, національної, релігійної ідентичності як найбільш стабільних та укорінених. Також можливе формування нових ідентичностей, пов'язаних зі статусом "мігранта", "біженця", "переселенця". Не виключені і конфлікти ідентичностей, пов'язані з належністю до різних соціокультурних просторів. Нарешті, типовою є активізація пошуку груп підтримки, нових референтних груп в умовах нового середовища.

Врахування цих складних та суперечливих процесів трансформації соціальної ідентичності є вкрай важливим для розуміння психологічного досвіду юнаків-мігрантів та надання їм адекватної психологічної допомоги. Адже саме соціальна ідентичність є тим стрижнем, навколо якого вибудовується цілісність особистості та її взаємодія з соціальним світом. І від того, наскільки успішно молода людина зможе відновити та перебудувати свою ідентичність в нових умовах, значною мірою залежить її психологічне благополуччя та успішність адаптації до нового життя.

Таким чином, детальне вивчення психологічних особливостей та динаміки соціальної ідентичності юнаків в умовах вимушеної міграції є не лише теоретично значущим, але й практично необхідним завданням. Воно дозволить поглибити наукове розуміння процесів особистісної трансформації в кризових ситуаціях, а також розробити ефективні стратегії психологічної підтримки молодих людей, які опинилися в складних життєвих обставинах далеко від дому. І цей аспект надає даному дослідженню особливої актуальності та соціальної значущості в сучасному світі, сповненому викликів вимушеної міграції.

1.2. Національна ідентичність як структурний компонент соціальної ідентичності

Національна ідентичність є невід'ємною та надзвичайно важливою складовою соціальної ідентичності особистості. Вона відображає глибинне усвідомлення людиною своєї приналежності до певної національної спільноти, емоційний зв'язок з нею, прийняття її цінностей, традицій, культурних патернів.

В науковому дискурсі існують різні теоретичні підходи до вивчення феномену національної ідентичності. Примордіалістський підхід трактує націю як природну, споконвічну спільноту, об'єднану спільністю походження, мови, культури. Відповідно, національна ідентичність розглядається як вроджена, незмінна характеристика людини. Конструктивістський підхід, навпаки, наголошує на соціальній сконструйованості націй та національних ідентичностей. Згідно з цим підходом, вони є продуктом історичних, політичних, економічних, культурних процесів та формуються в ході цілеспрямованих зусиль еліт та інституцій. Інструменталістський підхід, у свою чергу, підкреслює функціональність національної ідентичності як інструменту досягнення певних цілей - політичної мобілізації, легітимації влади, обґрунтування територіальних претензій тощо.

При аналізі структури національної ідентичності дослідники виділяють кілька ключових компонентів. Когнітивний компонент включає знання про історію, культуру, традиції своєї нації, усвідомлення її специфічних рис та відмінностей від інших. Емоційний компонент охоплює почуття любові, гордості, відданості своїй нації, емоційну прив'язаність до батьківщини. Ціннісний компонент відображає прийняття та інтерналізацію національних цінностей, ідеалів, моральних норм. Поведінковий компонент проявляється в готовності діяти в інтересах своєї нації, захищати її, підтримувати національну культуру та традиції.

Національна ідентичність виконує ряд важливих функцій як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Вона забезпечує відчуття стабільності, укоріненості, зв'язку з минулим та майбутнім свого народу. Вона задовольняє базову потребу людини в приналежності, даючи відчуття "ми", єдності з групою. Вона підвищує самооцінку через позитивну оцінку своєї нації та ідентифікацію з нею. Нарешті, вона слугує основою для соціальної солідарності, мобілізації спільноти для колективних дій.

Процес формування національної ідентичності є тривалим і багатофакторним. Він відбувається в ході соціалізації під впливом сім'ї, освітніх інституцій, засобів масової інформації, державної політики. Особливо інтенсивно цей процес розгортається в підлітковому та юнацькому віці, коли активно формується світогляд, система цінностей та переконань особистості.

Для юнаків, які переживають досвід вимушеної міграції, національна ідентичність набуває особливої значущості та проблематичності. З одного боку, в умовах відриву від звичного культурного середовища вона може актуалізуватись, ставати більш яскраво вираженою як засіб протидії акультурації, збереження зв'язку зі своїм корінням. З іншого боку, занурення в інший національний контекст, особливо якщо воно супроводжується досвідом дискримінації та маргіналізації, може спричиняти гостру кризу національної ідентичності. Це може призводити до її негативної трансформації, відмови від неї або формування "гібридних", транснаціональних форм ідентичності.

В цих умовах надзвичайно важливим завданням стає пошук балансу між збереженням позитивної національної ідентичності та інтеграцією в нове суспільство. Це передбачає розвиток міжкультурної компетентності, здатності до діалогу та взаємодії з представниками інших націй та культур на основі взаємної поваги та визнання цінності різноманіття. Психологічна допомога юнакам-мігрантам має спрямовуватись на створення умов для осмислення та прийняття своєї національної приналежності, подолання негативних стереотипів, розвиток позитивного образу своєї нації в поєднанні з відкритістю до міжкультурного діалогу.

Концепт "національна ідентичність" є складним та багатовимірним поняттям, що відображає суб'єктивне відчуття приналежності до певної національної спільноти, ототожнення з її культурою, історією, цінностями та традиціями. Серед ключових характеристик національної ідентичності варто відзначити її соціальну сконструйованість. Незважаючи на укоріненість в етнокультурній реальності, вона не є природною даністю, а активно формується в процесі соціальної взаємодії, під впливом панівних дискурсів та наративів про націю.

Національна ідентичність також має виражений історичний вимір. Вона спирається на певні уявлення про спільне минуле нації, її історичну пам'ять. Ці уявлення можуть бути як більш об'єктивними, так і міфологізованими, але в будь-якому випадку вони створюють відчуття спадкоємності поколінь, зв'язку з предками.

Культурна обумовленість є ще однією важливою характеристикою національної ідентичності. Вона тісно пов'язана з культурним життям нації - її мовою, релігією, мистецтвом, традиціями, звичаями, способом життя. Засвоєння цих культурних кодів та практик є важливим механізмом формування та підтримки національної ідентичності [8, 528; 32, 5].

Національна ідентичність також має потужний символічний вимір. Вона спирається на систему символів та значень, які репрезентують націю - прапор, герб, гімн, пам'ятники, святі місця тощо. Ці символи викликають сильний емоційний відгук та почуття єдності у членів національної спільноти.

Дискурсивність є ще однією характерною рисою національної ідентичності. Вона конструюється та виражається через дискурси - як на рівні повсякденної комунікації, так і в політичній, медійній, освітній сферах. Ці дискурси задають певні інтерпретаційні рамки, через які люди осмислюють свою національну приналежність.

Слід також підкреслити інтерсуб'єктивність національної ідентичності. Вона не є суто індивідуальним феноменом, а формується у взаємодії з іншими людьми, через узгодження уявлень та очікувань щодо національної спільноти.

Попри те, що національна ідентичність часто сприймається як стабільна та незмінна характеристика, насправді вона має ситуативний та мінливий характер. Її актуалізація та суб'єктивна значущість можуть суттєво варіюватися залежно від соціального контексту. Крім того, зміст та конфігурація національної ідентичності можуть трансформуватись як протягом життя окремої людини, так і в ході історичного розвитку нації.

Емоційна навантаженість є ще однією визначальною рисою національної ідентичності. Вона пов'язана з сильними почуттями та емоціями - любові до батьківщини, гордості за свою націю, патріотизму, відданості. Водночас, національна ідентичність може бути джерелом негативних емоцій та установок, таких як національна ворожнеча, ксенофобія, шовінізм.

Національна ідентичність має також виразний політичний вимір. Вона часто стає об'єктом політичних маніпуляцій та мобілізацій, використовується для легітимації влади, обґрунтування територіальних претензій, мобілізації електорату тощо.

Нарешті, важливо усвідомлювати множинність та ієрархічність національної ідентичності в структурі Я-концепції особистості. Вона співіснує та взаємодіє з іншими колективними ідентичностями - етнічною, релігійною, регіональною, громадянською тощо. При цьому різні ідентичності можуть мати різну суб'єктивну значущість та актуалізуватись в різних контекстах.

Для юнаків-мігрантів національна ідентичність стає особливо проблематичною. Розрив із звичним культурним контекстом, занурення в інше національне середовище, досвід культурних відмінностей та непорозумінь - все це створює серйозний виклик для їхньої національної самосвідомості.

В цих умовах можливі різні сценарії трансформації національної ідентичності. Один з них - це посилення, навіть радикалізація національної ідентичності як засіб психологічного захисту та збереження зв'язку з рідною культурою в умовах акультураційного стресу. Інший варіант - це криза національної ідентичності, пов'язана з відчуттям маргінальності, неприйняттям з боку як рідної, так і приймаючої національної спільноти. Також можливе

формування гібридної, транснаціональної ідентичності, яка поєднує елементи різних культур та дозволяє адаптуватись до життя в новому суспільстві. Нарешті, не можна виключати і сценарій поступової асиміляції, прийняття національної ідентичності країни перебування та ослаблення ідентифікації з рідною нацією.

Те, за яким сценарієм піде розвиток національної ідентичності юнака-мігранта, залежить від комплексу факторів - його особистісних характеристик, особливостей рідної та приймаючої культур, обставин та причин міграції, наявності підтримки з боку етнічної спільноти та приймаючого суспільства тощо.

В будь-якому випадку, процес трансформації національної ідентичності є складним, часто болісним і суперечливим. Він вимагає від юнака значних психологічних зусиль для осмислення свого місця в новому соціокультурному просторі, для пошуку балансу між збереженням зв'язку з рідним корінням та інтеграцією в нове суспільство.

Завдання психологічного супроводу полягає в тому, щоб підтримати юнака в цьому процесі, створити безпечний простір для дослідження своєї ідентичності, допомогти виробити оптимальні стратегії її трансформації зі збереженням цілісності та позитивності Я-концепції. Важливо допомогти юнаку-мігранту усвідомити та прийняти свою національну приналежність, подолати можливі негативні стереотипи та установки, розвинути позитивний образ своєї нації в поєднанні з відкритістю та толерантністю до інших культур. Лише за таких умов процес трансформації національної ідентичності може стати не деструктивним, а особистісно збагачуючим досвідом, який розширює життєвий світ молодої людини та розвиває її здатність до міжкультурного діалогу.

Дослідження етнічних та національних спільнот є важливою та актуальною сферою сучасних соціальних наук, зокрема етнології, антропології, соціології та психології. Ці дослідження дозволяють глибше зрозуміти природу та механізми формування колективних ідентичностей, особливості міжетнічних

та міжнаціональних відносин, процеси націє- та державотворення.

В науковій літературі існують різні теоретичні підходи до вивчення етнічних та національних спільнот. Примордіалістський підхід розглядає їх як природні, споконвічні утворення, засновані на спільності походження, мови, культури, психологічних характеристик. З цієї точки зору, етнічність та національність є есенціальними, незмінними властивостями людини. Конструктивістський підхід, навпаки, наголошує на соціальній сконструйованості етнічних та національних спільнот. Згідно з цією парадигмою, вони є продуктом соціальних, політичних, культурних процесів та дискурсивних практик, "уявними спільнотами" (за влучним виразом Б. Андерсона). Інструменталістський підхід, у свою чергу, підкреслює функціональність етнічності та національності як інструментів досягнення певних цілей - політичної мобілізації, доступу до ресурсів, обґрунтування територіальних претензій тощо. Нарешті, постмодерністський підхід піддає сумніву саме поняття етнічної та національної ідентичності як есенціальної характеристики, наголошує на її фрагментованості, мінливості, ситуативності в умовах глобалізації та культурної гібридизації.

Дослідження етнічних та національних спільнот спирається на широкий арсенал методів. Антропологічні методи, такі як включене спостереження та етнографічний опис, дозволяють зануритись у життєвий світ спільноти, вивчити її матеріальну та духовну культуру "зсередини". Соціологічні методи, зокрема масові опитування, інтерв'ю, фокус-групи, контент-аналіз медіа та документів, дають змогу виявити розповсюдженість певних установок, уявлень, моделей поведінки в етнічних та національних групах. Психологічні методи, такі як психодіагностичні тести та опитувальники, фокусуються на вивченні етнічної та національної ідентичності, міжетнічних стереотипів та упереджень, стратегій акультурації тощо. Історичні методи, зокрема аналіз архівних джерел та історичних наративів, дозволяють простежити процеси етно- та націогенезу, трансформації етнічних та національних спільнот в історичній перспективі. Нарешті, дискурс-аналітичні методи спрямовані на вивчення того, як етнічність

та національність конструюються в різних типах дискурсу - політичному, медійному, освітньому, повсякденному.

Серед ключових аспектів дослідження етнічних та національних спільнот варто відзначити вивчення механізмів формування та трансформації етнічної та національної ідентичності. Важливо зрозуміти, як особистість усвідомлює та переживає свою приналежність до певної етнічної чи національної групи, як ця ідентичність формується в процесі соціалізації, як вона змінюється під впливом соціальних, політичних, культурних факторів.

Не менш важливим є аналіз ролі мови, релігії, культурних традицій, історичної пам'яті у формуванні та підтримці ідентичності спільноти. Ці культурні маркери часто стають основою для диференціації "своїх" та "чужих", для збереження групових кордонів та унікальності.

Особлива увага приділяється вивченню особливостей міжетнічної та міжнаціональної взаємодії, причин етнічних та національних конфліктів. Дослідники прагнуть зрозуміти, як відбувається категоризація та стереотипізація етнічних та національних груп, як формуються упередження та дискримінаційні установки, як можна сприяти міжкультурному діалогу та порозумінню.

Важливим напрямком є також аналіз впливу соціальних, економічних, політичних факторів на життя етнічних та національних спільнот. Зокрема, вивчаються питання соціальної стратифікації та нерівності, політичної репрезентації та участі, доступу до ресурсів та можливостей для різних етнічних та національних груп [13, 299; 17, 11–25; 19, 191; 36, 458–477].

Особливої актуальності набуває дослідження стратегій акультурації та адаптації етнічних меншин в іншому національно-культурному середовищі. Вивчаються моделі інтеграції, асиміляції, сепарації та маргіналізації, аналізуються фактори, що впливають на вибір тієї чи іншої стратегії.

Не менш важливим є аналіз особливостей національної та міграційної політики держав, її впливу на міжетнічні відносини. Досліджуються моделі управління етнокультурним різноманіттям, політика мультикультуралізму,

асиміляції, сегрегації тощо.

Нарешті, в умовах глобалізації все більшої значущості набуває вивчення трансформації етнічності та національності, формування транснаціональних спільнот та ідентичностей. Аналізуються процеси детериторіалізації та ретериторіалізації культури, гібридизації ідентичностей, виникнення нових форм культурної та політичної лояльності.

Для дослідження соціальної ідентичності юнаків-мігрантів врахування доробку сучасних студій етнічності та націоналізму є вкрай важливим. Особливо значущим є розуміння співвідношення етнічної, національної та інших форм соціальної ідентичності, вивчення особливостей їх трансформації в ситуації міграції.

Цікавими дослідницькими питаннями можуть бути: як юнаки переживають та осмислюють свою етнічну та національну приналежність в новому соціокультурному контексті? Як вони вибудовують стосунки з представниками своєї та інших етнічних груп в країні перебування? Які стратегії використовують для інтеграції в приймаюче суспільство зі збереженням власної культурної ідентичності? Як впливають особливості міграційної політики та режимів громадянства на процеси трансформації ідентичності?

Не менш важливо дослідити вплив сімейного контексту, попереднього досвіду соціалізації, особливостей етнічної культури на процес трансформації ідентичності юнаків-мігрантів. Адже сім'я є первинним та найбільш значущим агентом етнічної та національної соціалізації, транслятором культурних цінностей, норм, моделей поведінки.

Врахування доробку сучасних досліджень етнічних та національних спільнот дозволить більш системно та глибоко підійти до аналізу соціальної ідентичності юнаків-мігрантів, зрозуміти її специфіку в контексті ширших соціальних та культурних процесів. Це дасть змогу не лише поглибити наукове розуміння феномену, але й розробити більш ефективні моделі психологічної та соціальної підтримки молоді в ситуації міграції та міжкультурної взаємодії.

Адже успішна інтеграція мігрантів з одночасним збереженням їхньої культурної самобутності є важливою умовою сталого розвитку сучасних полікультурних суспільств.

1.3. Особливості вивчення національної ідентичності молоді в українсько-польському контексті

Вивчення національної ідентичності молоді в українсько-польському контексті є надзвичайно актуальним та перспективним напрямком досліджень, враховуючи тісні історичні зв'язки, географічну близькість та інтенсивні міграційні процеси між двома країнами.

Таке дослідження має враховувати цілий комплекс факторів та особливостей. Перш за все, важливо брати до уваги історичний контекст українсько-польських відносин, який включає як періоди плідної співпраці та культурного взаємозбагачення, так і болісні періоди конфліктів та протистояння. Ця неоднозначна історична спадщина може по-різному відображатись в колективній пам'яті та національній самосвідомості молодих поколінь обох країн.

Не менш важливим є аналіз сучасного політичного та соціального контексту, зокрема євроінтеграційних прагнень України, ролі Польщі як адвоката України в ЄС, реакцій на резонансні політичні події (Революція Гідності, російсько-українська війна тощо). Ці фактори можуть суттєво впливати на взаємне сприйняття та відносини між українською та польською молоддю.

Особливу увагу слід приділити вивченню міграційних процесів між Україною та Польщею, зокрема трудової та освітньої міграції українців до Польщі. Досвід перебування в іншій країні, щоденні контакти з польським суспільством можуть призводити до трансформації національної ідентичності української молоді, сприяти формуванню транснаціональних, гібридних форм ідентичності.

Цікавим аспектом є також роль культурної та мовної близькості українців та поляків у формуванні національної ідентичності молоді. З одного боку, ця близькість може полегшувати взаєморозуміння та адаптацію українців у Польщі. З іншого боку, вона може створювати ризик асиміляції, розмивання української ідентичності в польському культурному середовищі.

Важливо також проаналізувати дискурси про українців та поляків, які циркулюють в медіа, політичній риториці, повсякденному спілкуванні обох країн. Ці дискурси можуть містити як позитивні, так і негативні стереотипи, упередження, які, інтерналізуючись, впливають на формування національної самосвідомості молоді [17, 11–25; 22, 24; 27, 458–477].

Продуктивним методологічним підходом може бути порівняльний аналіз особливостей національної ідентичності української молоді в Україні та в Польщі, а також польської молоді в Польщі та в Україні. Це дозволить виявити спільні та відмінні риси, краще зрозуміти вплив соціокультурного середовища на процеси формування та трансформації ідентичності.

Цікаві результати може дати вивчення регіональних особливостей національної ідентичності молоді, зокрема в прикордонних регіонах України та Польщі, де міжкультурні контакти та взаємовпливи є особливо інтенсивними.

Не можна оминути увагою також роль таких інститутів соціалізації як сім'я, освіта, громадські організації, церква у формуванні національної ідентичності української та польської молоді. Адже ці інституції можуть транслювати різні, часом суперечливі цінності, настанови, моделі ідентичності.

Перспективним напрямком є також аналіз зв'язку національної ідентичності з іншими формами соціальної ідентичності молоді (європейською, регіональною, громадянською тощо), вивчення їх співвідношення, ієрархії, взаємовпливу.

Врешті, практична значущість таких досліджень полягає в можливості розробки на їх основі рекомендацій щодо формування позитивної національної ідентичності молоді в умовах українсько-польської взаємодії, міжкультурного діалогу та співпраці.

Методологічний арсенал такого дослідження має бути достатньо широким та різноманітним. Він може включати як кількісні (масові опитування, психологічне тестування), так і якісні методи (глибинні інтерв'ю, фокус-групи, дискурс-аналіз). Важливим є міждисциплінарний підхід, який дозволяє інтегрувати здобутки та методи історії, соціології, психології, політології, культурології для комплексного вивчення феномену.

Результати подібних досліджень можуть стати основою для розробки освітніх та культурних програм, спрямованих на розвиток міжкультурної компетентності та позитивної національної ідентичності молоді обох країн, на зміцнення українсько-польського порозуміння та партнерства.

Зокрема, для дослідження соціальної ідентичності юнаків-мігрантів українсько-польський контекст видається особливо евристичним. Досвід української молоді, яка мігрувала до Польщі на навчання чи роботу, може стати своєрідною "лабораторією", яка дозволяє простежити, як відбувається трансформація національної ідентичності в умовах близького, але все ж відмінного культурного середовища, які стратегії адаптації та самозбереження обирає молодь в цій ситуації.

Порівняння досвіду юнаків-мігрантів у Польщі з досвідом їхніх однолітків, які залишились в Україні або мігрували в інші країни, дозволить глибше зрозуміти роль соціокультурного контексту, ситуаційних факторів у процесах формування та трансформації соціальної ідентичності молоді. А це, в свою чергу, відкриває перспективи для розробки більш ефективних моделей психологічної та соціальної підтримки молодих людей, які опинились у складних життєвих обставинах міграції та акультурації.

Дослідження українсько-польської взаємодії мають давню та багату історію, охоплюють широкий спектр тем - від аналізу політичних та економічних відносин до вивчення культурних та міжособистісних контактів.

Початок наукового інтересу до цієї проблематики можна віднести ще до кінця XIX - початку XX ст., коли з'являються перші історичні та етнографічні розвідки про зв'язки між двома сусідніми народами. Варто згадати тут праці

таких видатних вчених як М. Грушевський, І. Франко, В. Антонович та інші.

Новий поштовх дослідження українсько-польських відносин отримують у міжвоєнний період (1918-1939), який був позначений драматичними геополітичними змінами та конфліктами (війна за Галичину, пацифікація, діяльність УВО та ОУН). В цей час з'являються ґрунтовні праці як українських (С. Томашівський, І. Крип'якевич), так і польських (Л. Василевський, Р. Тожецький) дослідників, які намагаються осмислити непросту динаміку співіснування двох народів.

Натомість, у радянські часи (1945-1991) вивчення українсько-польських відносин було значною мірою обтяжене ідеологічними догмами та кліше. Офіційна наука робила акцент на "споконвічній дружбі" та "братерстві" двох народів під егідою СРСР, замовчувала або викривляла складні та трагічні сторінки спільної історії (Волинська трагедія, операція "Вісла" тощо).

Справжній прорив у дослідженнях українсько-польської взаємодії відбувається після здобуття Україною незалежності (1991). Відкриваються нові можливості для вільного наукового діалогу, доступу до архівних джерел, перегляду застарілих історичних схем та стереотипів. З'являється ціла плеяда фундаментальних праць з історії, політології, соціології, культурології, які по-новому осмислюють різні аспекти українсько-польських відносин. Тут варто відзначити роботи Я. Грицака, Л. Зашкільняка, Б. Осадчука, О. Гнатюк та багатьох інших.

Серед ключових напрямків сучасних досліджень можна виділити, зокрема, історичні студії, присвячені переломним моментам українсько-польських відносин (Хмельниччина, Гайдамаччина, революції 1917-1921 рр., Друга світова війна тощо). Не менш важливим є політологічний аналіз сучасного співробітництва України та Польщі в контексті європейської інтеграції, безпекових викликів, енергетичної політики тощо.

Значний інтерес викликають також соціологічні дослідження міграційних процесів між Україною та Польщею, проблем адаптації українських мігрантів у Польщі, ставлення польського суспільства до українців. Адже в умовах

інтенсифікації людських контактів саме ця "жива тканина" міжлюдських стосунків значною мірою визначає характер українсько-польської взаємодії.

Не можна оминути увагою і культурологічні та лінгвістичні студії, присвячені взаємовпливам української та польської культур, мов, літератур, мистецтва. Адже культурний діалог завжди був і залишається важливим чинником порозуміння та зближення між народами.

Цікавою та перспективною сферою є психологічні дослідження міжетнічних установок, стереотипів, особливостей національної ідентичності українців та поляків. Саме ці "м'які", але надзвичайно важливі фактори значною мірою визначають характер міжнаціональних відносин на особистісному та груповому рівні.

Варто відзначити також розвиток регіональних досліджень, які фокусуються на специфіці українсько-польської взаємодії в окремих регіонах (Галичина, Волинь, Підляшшя тощо). Такий локальний фокус дозволяє краще зрозуміти всю різноманітність та неоднозначність цих відносин, уникнути надмірних узагальнень та спрощень.

Нарешті, все більшого значення набувають міждисциплінарні проекти, які намагаються поєднати методи та підходи різних наук для комплексного вивчення феномену українсько-польських відносин. Такі дослідження дозволяють подолати обмеження вузькодисциплінарних підходів, створити більш об'ємну та багатовимірну картину взаємодії двох народів.

Важливу роль у розвитку цих досліджень відіграють спеціалізовані наукові інституції (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр дослідження українсько-польських відносин Львівського університету, Студіум Східної Європи Варшавського університету та ін.), періодичні видання ("Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість", "Українсько-польські студії" тощо), наукові конференції та семінари. Саме вони створюють інституційну та комунікативну інфраструктуру для плідного наукового діалогу.

Попри значні здобутки, дослідження українсько-польської взаємодії залишається актуальним та перспективним напрямком, особливо в контексті сучасних викликів (російська агресія проти України, міграційна криза, загострення історичних дискусій тощо). Особливої уваги потребують такі теми як формування спільної історичної пам'яті, подолання негативних стереотипів та упереджень, розвиток стратегічного партнерства між двома країнами.

Для дослідження соціальної ідентичності юнаків-мігрантів цей багатий дослідницький контекст має непересічне значення. Адже знання історії та сучасного стану українсько-польських відносин дозволяє краще зрозуміти той складний соціокультурний простір, в якому формується та трансформується ідентичність молодих українців, які опинилися в Польщі.

Водночас, саме дослідження досвіду українських юнаків-мігрантів може стати цінним внеском у наукове осмислення українсько-польської взаємодії. Адже воно розкриває нові, часом несподівані аспекти та виклики цієї взаємодії на рівні людських доль, життєвих стратегій, самосвідомості. А це, в свою чергу, дозволяє по-новому поглянути на традиційні теми та проблеми, збагатити існуючі концепції та підходи.

Таким чином, вивчення соціальної ідентичності українських юнаків у Польщі та дослідження українсько-польської взаємодії не просто йду ть паралельно, але можуть і повинні взаємно збагачувати та доповнювати одне одного. Це відкриває широкі перспективи для подальших міждисциплінарних студій на перетині психології, соціології, історії, культурології, політології.

Національна ідентичність є важливим аспектом самосвідомості особистості, особливо в юнацькому віці, коли активно формуються світоглядні орієнтації, життєві цінності та плани. Саме в цей період молода людина осмислює своє місце в суспільстві, свою приналежність до тих чи інших соціальних груп, зокрема до національної спільноти.

Психологічні особливості національної ідентичності молодих поляків та українців зумовлені як спільними рисами історичного та культурного розвитку двох слов'янських народів, так і відмінностями в сучасному соціально-

політичному контексті їхнього життя.

Низка емпіричних досліджень була присвячена порівняльному аналізу національної ідентичності польської та української молоді. Так, дослідження А. Кісь (2010) виявило, що для української молоді національна ідентичність є більш значущою та емоційно насиченою, ніж для їхніх польських ровесників. Українські юнаки та дівчата продемонстрували вищий рівень національної гордості, патріотизму, готовності відстоювати інтереси своєї країни. Дослідниця пов'язує це з тривалим періодом бездержавності українського народу, драматичним досвідом боротьби за незалежність, а також з актуальними викликами (анексія Криму, війна на Донбасі), які сприяють національній консолідації та самоусвідомленню.

Натомість, як показало дослідження М. Боровик (2015), польська молодь демонструє більш позитивне ставлення до Європейського Союзу та ідеї європейської інтеграції, розглядаючи це як важливий компонент своєї національної ідентичності. Членство Польщі в ЄС з 2004 року, успішний досвід соціально-економічних реформ та демократизації створили сприятливий ґрунт для формування у польської молоді відчуття "європейськості", органічного поєднання національної та європейської ідентичності.

Водночас, порівняльне дослідження Й. Конєчної-Саламатін (2018) зафіксувало, що і для польських, і для українських юнаків важливими маркерами національної ідентичності є мова, культура, історія. Однак якщо польська молодь більше акцентує увагу на політико-громадянських аспектах (державність, громадянство, права та обов'язки), то для української молоді пріоритетними є етнокультурні фактори (походження, традиції, звичаї). На думку дослідниці, це відображає відмінності в історичному досвіді націє- та державотворення двох народів.

Цікавим є також регіональний вимір національної ідентичності молоді. Як показало дослідження О. Міхеєвої та В. Середи (2014), молодь західних та центральних регіонів України демонструє вищий рівень національної свідомості, патріотизму, прив'язаності до української мови та культури

порівняно з молоддю південно-східних областей, де спостерігаються рудименти радянської ідентичності та проросійські орієнтації. Хоча й менш виражені, але подібні регіональні відмінності простежуються і в Польщі, зокрема щодо ставлення до історичного минулого, релігійності, електоральних преференцій.

Особливо цікавим видається вплив міграційного досвіду на трансформації національної ідентичності молоді. Як засвідчило дослідження Л. Хижняк (2019), молоді українці, які навчаються або працюють у Польщі, демонструють вищий рівень біетнічності (одночасної ідентифікації з українською та польською націями), відкритості до міжкультурного діалогу, засвоєння європейських цінностей порівняно з їхніми ровесниками, які залишились в Україні. Це дозволяє припустити, що міграція в країну зі спорідненою слов'янською культурою може сприяти не лише збереженню, але й збагаченню та урізноманітненню національної ідентичності, розвитку її громадянсько-політичного компоненту.

Загалом, національна ідентичність молодих поляків та українців формується під впливом складного комплексу історичних, культурних, політичних, соціально-економічних чинників. Попри певні відмінності, зумовлені специфікою суспільного розвитку двох країн, можна виділити і спільні риси: значущість культурно-мовних факторів, вплив історичної пам'яті, регіональну диференціацію, тенденцію до поєднання національної та європейської ідентичності.

Подальші порівняльні дослідження національної ідентичності польської та української молоді видаються вкрай перспективними. Вони дозволять краще зрозуміти психологічні механізми та закономірності формування національної самосвідомості в умовах глобалізації, міграції, інтенсифікації міжкультурних контактів. Врахування результатів таких студій може бути корисним для розробки та реалізації програм та політик у сфері освіти, культури, молодіжного співробітництва, спрямованих на розвиток міжкультурної компетентності та порозуміння між двома народами.

Важливо також, щоб такі дослідження не обмежувались констатацією відмінностей чи подібностей, а намагались зрозуміти їхні причини, динаміку, наслідки. Лише за такого глибинного підходу ми зможемо наблизитись до розуміння складної діалектики національного та глобального, сталого та мінливого у самосвідомості сучасної молоді.

1.4. Проблематика вимушеної міграції

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало причиною масштабної гуманітарної катастрофи, яка призвела до вимушеного переміщення мільйонів українців. Серед цих мігрантів - значна кількість студентської молоді. Активні бойові дії, руйнування цивільної інфраструктури, реальна загроза життю та здоров'ю змусили багатьох юнаків та дівчат покинути рідні домівки та навчальні заклади, шукаючи безпечного притулку як в інших регіонах України, так і за кордоном.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на травень 2023 року близько 8 мільйонів українців були змушені залишити країну, перетворившись на біженців. Ще 5,4 мільйона стали внутрішньо переміщеними особами. І хоча точна кількість студентів, які були вимушені перервати навчання та мігрувати через війну, невідома, за оцінками Міністерства освіти і науки України, ця цифра може сягати кількох сотень тисяч осіб.

Основними країнами призначення для українських студентів-мігрантів стали сусідні держави - Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова. Ці країни відкрили двері для українських студентів, надавши можливість продовжити навчання у своїх університетах. Були запроваджені спрощені процедури вступу, надана різноманітна підтримка - від стипендій та місць у гуртожитках до мовних курсів. Значна кількість студентів також переїхала до більш безпечних регіонів України - Львова, Києва, Одеси, Дніпра.

Однак цей вимушений міграційний досвід є глибоко травматичним і може мати серйозні психологічні, соціальні та академічні наслідки для студентської молоді. Психологічні проблеми, мабуть, є одним з найбільших викликів для юнаків-мігрантів. Досвід війни, втрата близьких, розрив звичних соціальних зв'язків, невизначеність майбутнього - все це може призводити до розвитку тривожності, депресії, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), ускладнювати адаптацію до нових умов життя. Багато студентів гостро потребують професійної психологічної підтримки, щоб впоратися з цими викликами.

Не менш гострими є матеріальні труднощі. Багато студентів-мігрантів опинилися на межі виживання, втративши джерела доходу та дах над головою. Необхідність самостійно оплачувати житло, харчування, навчання в іншій країні чи регіоні лягає непосильним фінансовим тягарем на плечі молоді, особливо якщо їхні родини також постраждали від війни.

Для тих, хто мігрував за кордон, серйозним бар'єром стає мова та культурні відмінності. Недостатнє володіння мовою країни перебування, інша система освіти, незвичні соціальні норми та очікування - все це ускладнює процес навчання та соціалізації. А переїзд в іншу країну чи регіон часто означає розрив або послаблення зв'язків з рідними, друзями, одногрупниками. Дефіцит соціальної підтримки, почуття ізольованості та самотності б'ють по емоційному стану та адаптації студентів.

Академічні труднощі - ще один поширений виклик. Через вимушену міграцію багато студентів змушені були перервати навчання або змінити навчальний заклад. Це призводить до відставання від програми, проблем з опануванням нового матеріалу, падіння мотивації до навчання. Дистанційний формат занять, широко використовуваний під час пандемії COVID-19 та війни, створює додаткові перешкоди для ефективного засвоєння знань.

І над усім цим нависає гнітюча невизначеність майбутнього. Студенти-мігранти часто не знають, що чекає на них далі. Скільки триватиме війна? Чи зможуть вони повернутися додому? Чи вдасться знайти роботу після навчання?

Ці питання створюють постійний психологічний тиск, ускладнюють побудову життєвих планів.

Щоб ефективно підтримати українських студентів в умовах вимушеної міграції, потрібні комплексні зусилля держави, освітніх інституцій, громадських організацій та приймаючих спільнот. Ключовим є забезпечення доступу до освіти. Можливість продовжити навчання, перезарахувати кредити, отримати визнання попередніх кваліфікацій - це критично важливо для збереження освітньої траєкторії студентів. Університети мають запроваджувати гнучкі моделі навчання, надавати підтримку у вивченні мови, сприяти інтеграції українців в освітнє середовище.

Не менш важливою є психологічна та соціальна підтримка. Студенти-мігранти мають отримати доступ до психологічних консультацій, терапевтичних груп, програм зниження стресу та розвитку резильєнтності. Потрібно сприяти формуванню нових соціальних зв'язків, створенню груп взаємопідтримки, залученню українських студентів до позанавчальних активностей.

Матеріальна допомога - ще один ключовий аспект. Стипендії, гранти, субсидії на проживання та харчування, сприяння працевлаштуванню та інформування про можливості підробітку та стажування - все це може суттєво полегшити фінансовий тягар для студентів-мігрантів.

Не можна забувати і про інформаційну та правову підтримку. Студенти мають чітко знати свої права та обов'язки у країні перебування, розуміти процедури отримання віз, дозволів на проживання та працевлаштування, медичного страхування. Їм потрібні юридичні консультації та допомога в оформленні необхідних документів.

Сприяння інтеграції та міжкультурному діалогу - ще один важливий напрямок роботи. Потрібно створювати можливості для взаємодії українських та місцевих студентів, проводити заходи, спрямовані на подолання стереотипів та упереджень, розвивати міжкультурну компетентність. Це можуть бути спільні проєкти, волонтерські ініціативи, культурні та спортивні події.

І враховуючи невизначеність щодо тривалості війни, важливо також готувати студентів до можливого повернення в Україну. Інформація про відбудову країни, перспективи працевлаштування, підтримка зв'язку з рідними та друзями на батьківщині - все це може полегшити процес реінтеграції після завершення навчання за кордоном.

Але для реалізації цих заходів потрібні скоординовані зусилля всіх зацікавлених сторін - урядів, університетів, неурядових організацій, діаспорних спільнот. Тільки комплексний та проактивний підхід до вирішення проблем студентів-мігрантів може забезпечити їхню успішну адаптацію, зберегти їхнє психологічне благополуччя та освітній потенціал в умовах вимушеної міграції. І найголовніше - всі залучені сторони мають усвідомлювати масштаб та серйозність викликів, з якими стикаються українські студенти. Вони мають докладати максимум зусиль для їх підтримки на всіх етапах міграційного процесу - від виїзду з України до інтеграції в нове освітнє та соціокультурне середовище та потенційної реінтеграції після повернення на батьківщину. Тільки так ми зможемо зменшити травматичний вплив вимушеної міграції та допомогти українській студентській молоді зберегти себе і реалізувати свій потенціал в цих надскладних умовах.

У першому розділі кваліфікаційної роботи було здійснено теоретичний аналіз феномену соціальної ідентичності, розкрито психологічні особливості національної ідентичності як її структурного компоненту, досліджено історію та сучасний стан вивчення українсько-польської взаємодії в контексті міграційних процесів, а також окреслено проблематику вимушеної міграції студентської молоді в умовах війни.

Теоретичний аналіз проблеми соціальної ідентичності показав, що цей феномен є одним з ключових у психології та суміжних науках. Існують різні концептуальні підходи до його вивчення - психоаналітичний, символічний інтеракціонізм, когнітивний, конструкціоністський, постмодерністський. Кожен з них робить свій внесок у розуміння природи та механізмів формування соціальної ідентичності. Особливо релевантними для дослідження ідентичності

юнаків-мігрантів є теорії, які підкреслюють її динамічний, мінливий характер та залежність від соціального контексту.

Національна ідентичність розглядається як важливий компонент соціальної ідентичності особистості. Вона має складну структуру, що включає когнітивний, емоційний, ціннісний та поведінковий компоненти. Національна ідентичність виконує низку важливих функцій, забезпечуючи відчуття приналежності, психологічної безпеки, позитивної самооцінки. В умовах вимушеної міграції національна ідентичність юнаків може зазнавати серйозних трансформацій - як у бік посилення, так і кризи та розмивання.

Дослідження етнічних та національних спільнот спирається на різні теоретичні підходи (примордіалізм, конструктивізм, інструменталізм, постмодернізм) та методологічні стратегії (антропологічні, соціологічні, психологічні, історичні, дискурсивні). Ці дослідження дозволяють краще зрозуміти процеси формування колективних ідентичностей, міжетнічної та міжнаціональної взаємодії, акультурації та адаптації мігрантів.

Вивчення національної ідентичності української та польської молоді має враховувати цілий комплекс історичних, політичних, соціокультурних факторів. Емпіричні дослідження виявляють як спільні риси (значущість культурно-мовних чинників, вплив історичної пам'яті), так і відмінності (роль громадянсько-політичних vs етнокультурних факторів, регіональні особливості) у структурі та змісті національної ідентичності молоді двох країн [15, 7–13; 22, 24; 35, 310–347]. Особливо цікавим є вплив міграційного досвіду на трансформацію ідентичності.

Історія дослідження українсько-польської взаємодії налічує понад століття і відображає всю складність та неоднозначність відносин двох народів. Попри обтяженість історичними конфліктами та стереотипами, останні десятиліття позначені інтенсифікацією українсько-польського наукового діалогу. Дослідження охоплюють широкий спектр тем - від політичних та економічних відносин до культурних та психологічних аспектів взаємодії. Цей доробок створює важливий контекст для розуміння досвіду українських

юнаків-мігрантів у Польщі.

І нарешті, розділ розкриває гостру проблематику вимушеної міграції студентської молоді в умовах російсько-української війни. Масштаби переміщення, психологічні, матеріальні, академічні виклики, з якими стикаються юнаки-мігранти, вимагають комплексних зусиль з боку держави, освітніх інституцій, громадянського суспільства для їх підтримки та інтеграції. Розуміння цих викликів та ефективних стратегій адаптації є необхідною передумовою для збереження інтелектуального та творчого потенціалу українського студентства в умовах війни.

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми соціальної ідентичності, її національного компоненту, історичного та актуального контексту українсько-польської взаємодії та проблематики вимушеної міграції створює необхідне концептуальне підґрунтя для емпіричного дослідження особливостей трансформації ідентичності українських юнаків-мігрантів у Польщі. Це дослідження має не лише академічну значущість, але й практичну цінність для розробки програм психологічної та соціальної підтримки студентства в умовах війни та вимушеної міграції.

РОЗДІЛ 2.
МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи дослідження національної ідентичності

Дослідження такого складного та багатогранного феномену як соціальна та етнічна ідентичність вимагає ретельного підбору валідного та надійного психодіагностичного інструментарію [18, 123–130; 26, 176; 28, 135–136; 30, 123–130]. Особливо важливо це в ситуації вивчення ідентичності юнаків, які були змушені покинути місце свого проживання через військові дії та шукати притулку в інших регіонах України або за кордоном. Адже травматичний досвід вимушеної міграції може суттєво впливати на психоемоційний стан респондентів, їхню здатність до саморефлексії та відвертості.

Зважаючи на це, для реалізації поставлених завдань було обрано ряд психодіагностичних методик, які дозволяють комплексно та різнобічно дослідити особливості самосвідомості та ідентичності особистості:

1. Тест-опитувальник самоставлення особистості В.В. Століна та С.Р. Пантелєєва. Ця методика дозволяє виявити структуру самоставлення особистості, а також вираженість окремих компонентів самоставлення: закритості, самовпевненості, самокерівництва, відображеного самоставлення, самоцінності, самоприйняття, самоприв'язаності, внутрішньої конфліктності та самозвинувачення. Самоставлення розглядається як представленість у свідомості особистості різних аспектів її самої, емоційно-ціннісне ставлення до власного "Я". Опитувальник містить 110 тверджень, з якими респондент має погодитись або не погодитись (повний текст методики наведено в Додатку А).

2. Методика "Типи етнічної ідентичності" Г.У. Солдатової та С.В. Рижової. Ця методика дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість та її трансформації в умовах міжетнічної напруженості [26, 176; 28, 135–136]. Опитувальник містить 30 тверджень, які відображають різні аспекти етнічної

ідентичності. Респондент має оцінити ступінь своєї згоди з кожним твердженням за 4-бальною шкалою. В результаті обробки даних визначається вираженість шести типів етнічної ідентичності: етнонігілізму, етнічної індиферентності, норми (позитивної етнічної ідентичності), етноегоїзму, етноізоляціонізму та етнофанатизму (повний текст методики наведено в Додатку Б).

3. Тест "Хто Я?" (модифікація М.І. Савіної). Ця проективна методика спрямована на вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості. Вона дає можливість виявити найбільш актуальні ролі, життєві смисли та цінності людини. В оригінальній версії М. Куна та Т. Макпартленда респондентів просять 20 разів дати відповідь на питання "Хто Я?". В даному дослідженні використовувалась модифікація М.І. Савіної, де це питання ставиться в різних часових (Яким я був до початку війни? Яким я є зараз?) та соціальних (Яким я є вдома з родиною? Яким я є в соціумі? тощо) контекстах. Обробка результатів передбачає контент-аналіз відповідей, їх категоризацію та інтерпретацію (повний текст методики наведено в Додатку В).

Таким чином, обраний комплекс психодіагностичних методів дозволяє різнобічно дослідити самоставлення особистості, особливості її етнічної ідентичності та трансформації самосвідомості під впливом вимушеної міграції. Поєднання стандартизованих опитувальників та проективної методики забезпечує як надійність та порівнюваність результатів, так і глибину та індивідуалізованість отриманих даних. А використання методики, модифікованої з урахуванням актуальної соціальної ситуації в Україні, підвищує екологічну валідність дослідження.

У обраних методиках прийняло участь 32 особи. Із них 25 % чоловіків та 75% жінок (рис. 2.1.)

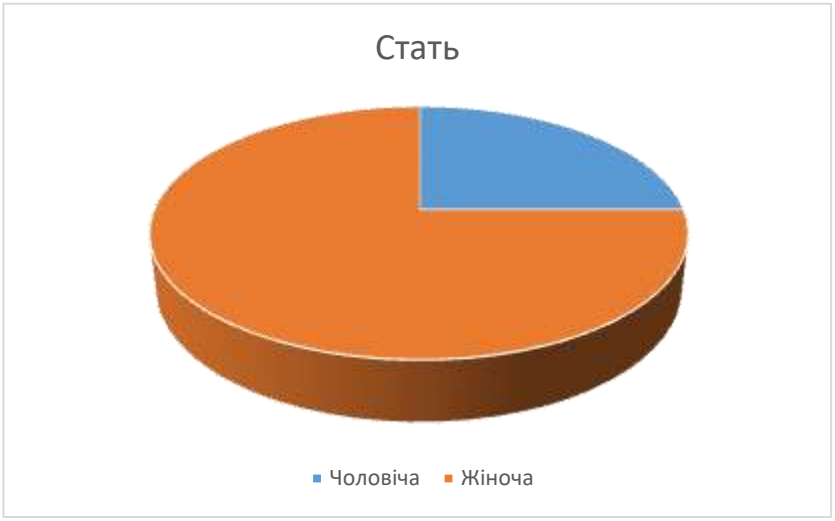

Рис. 2.1. Стать учасників тестування методик (%)

За віком учасники поділяються від 16-ти років до 19-ти (рис. 2.2)

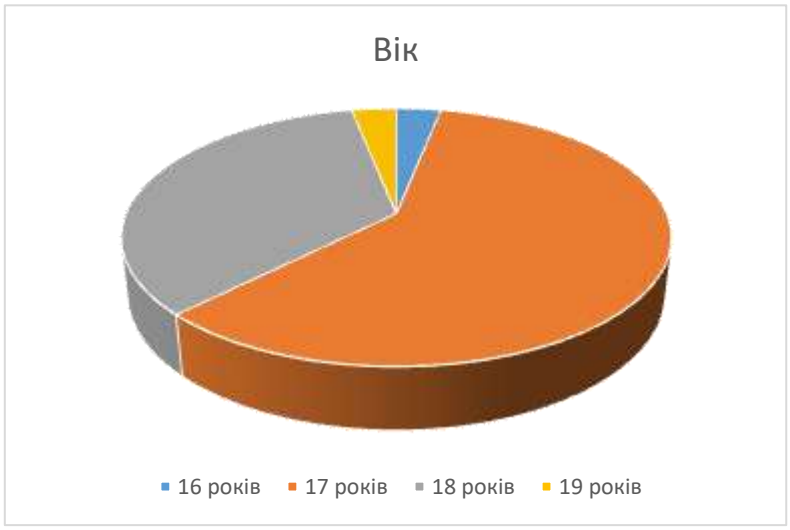

Рис. 2.2. Вік учасників тестування методик (%)

Також серед учасників були ті, які були переміщенні у кордонах України та за її межами (рис. 2.3.)

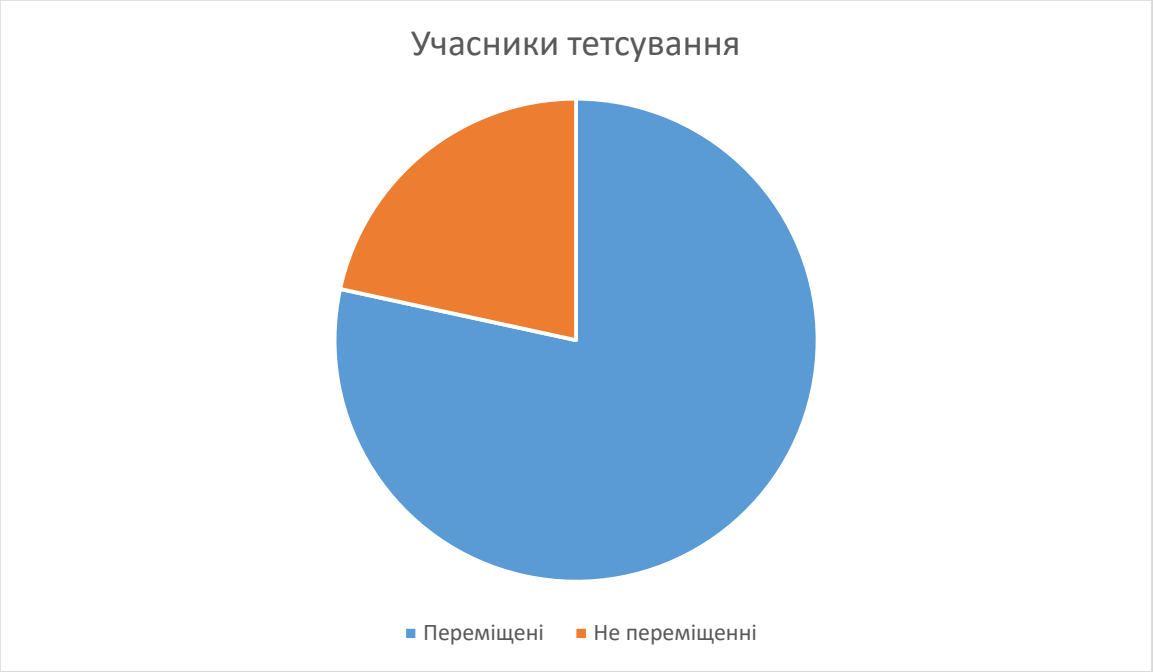

Рис. 2.3. Переміщенні учасники по Україні або за її кордони з початку війни (%)

2.2. Результати дослідження

Методика "Хто Я?" М. Куна та Т. Макпартленда

Застосування методики \"Хто Я?\" М. Куна та Т. Макпартленда дозволило виявити певні зміни у психоемоційному стані студентів після початку війни. Більшість респондентів відзначили погіршення емоційного фону, що проявлялося у підвищеній тривожності, швидкій втомлюваності та дратівливості. Деякі учасники дослідження звернули увагу на тенденцію до замкнутості та зниження соціальної активності. Поряд з цим, значна частина студентів прагне підтримувати позитивний настрій, особливо у взаємодії з близькими людьми та друзями.

У сфері навчальної діяльності більшість студентів демонструють старанність та концентрацію уваги, хоча деякі з них відмічають наявність втоми та зниження уважності. Щодо соціальної поведінки, спостерігається певна варіативність - частина студентів проявляє стриманість у спілкуванні з

незнайомими людьми, в той час як інші залишаються відкритими та комунікабельними. Майже всі респонденти зазначають, що у взаємодії з друзями вони залишаються веселими, енергійними та відкритими.

Результати даного дослідження можуть слугувати основою для подальших психологічних розвідок, спрямованих на вивчення впливу воєнного стану на психоемоційне благополуччя молоді. Отримані дані дозволяють визначити сфери життя та соціальної взаємодії, в яких відбулися найбільш помітні зміни, що може бути відправною точкою для поглибленого аналізу. Інформація про трансформації у навчальній діяльності може бути використана для дослідження впливу стресових факторів на академічну успішність студентів. Дані щодо особливостей комунікації у соціумі та з друзями можуть становити інтерес для вивчення процесів соціальної адаптації в умовах кризових ситуацій.

Слід зауважити, що проведення тестування відбувалося в період активних бойових дій, що безумовно позначилося на емоційному стані учасників та могло знайти відображення у їхніх відповідях. Атмосфера напруженості та невизначеності могла певною мірою вплинути на результати. Існує ймовірність, що через перебування у стресовому стані або брак часу та можливостей для глибокої рефлексії, студенти не змогли повною мірою розкрити свої переживання. Також не можна виключати вплив очікувань та установок щодо \"правильних\" або соціально бажаних реакцій у такий складний період.

Підсумовуючи, можна констатувати, що отримані результати розкривають спектр змін у психоемоційному стані та поведінкових проявах студентів після початку війни. Ці дані можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок, присвячених дослідженню впливу кризових ситуацій на різноманітні аспекти життєдіяльності молоді, а також для розробки програм психологічної підтримки.

Тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості (В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва)

Аналіз результатів, отриманих за допомогою методики Століна-Пантелєєва, дозволяє зробити певні узагальнення щодо специфіки самоставлення у досліджуваній групі студентів.

По-перше, у більшості респондентів спостерігаються показники самоцінності та самоприйняття, що знаходяться на середньому рівні або вище середнього. Це свідчить про загальну тенденцію до позитивного сприйняття себе, визнання власної значущості та чеснот. Водночас, деякі студенти демонструють нижчі показники за цими шкалами, що може бути індикатором певних складнощів у прийнятті себе.

По-друге, шкала самокерівництва характеризується одним з найвищих середніх показників (7,63). Це дозволяє припустити, що студенти схильні покладатися на власну здатність керувати своїм життям, контролювати події та реалізовувати поставлені цілі. Вони сприймають себе як джерело власної активності та ініціативи.

По-третє, показники за шкалами замкнутості та внутрішньої конфліктності знаходяться на середньому рівні (7,1 та 4,2 відповідно). Це може вказувати на наявність у певної частини студентів захисних механізмів при взаємодії з оточенням та ознак внутрішніх протиріч, самозвинувачень. Однак ці прояви не є домінуючими для всієї групи.

По-четверте, самовпевненість та віддзеркалене самоставлення мають показники, що дещо перевищують середній рівень (6,27 та 6,3). Це дозволяє говорити про те, що студенти загалом впевнені у своїх силах та здібностях, очікують позитивного ставлення з боку інших людей.

По-п'яте, середній бал самозвинувачення є одним з найнижчих (4,63), що можна розглядати як сприятливий фактор, який свідчить про невисоку схильність студентів покладати на себе відповідальність за власні невдачі та проблеми.

Отримані дані дають загальне уявлення про особливості самоставлення студентів даної групи. Ця інформація може бути використана у подальших дослідженнях, спрямованих на вивчення взаємозв'язків між самоставленням та іншими психологічними характеристиками, академічною успішністю тощо. Крім того, результати можуть бути корисними для проведення психологічного консультування студентів з метою гармонізації їхнього самоставлення та сприяння особистісному зростанню.

Варто зауважити, що методика проводилась в умовах воєнного часу, тому на отримані показники могли вплинути такі фактори, як підвищений рівень стресу, тривоги, загальне психоемоційне напруження студентів. Можна припустити, що в мирний час показники самоставлення могли б дещо відрізнятися. Тому інтерпретація отриманих даних повинна здійснюватися з урахуванням цього контексту.

Методика "Типи етнічної ідентичності" Солдатової-Рижової

Ґрунтуючись на результатах опитування, проведеного за методикою \"Типи етнічної ідентичності\" (Солдатова-Рижова), можна зробити низку узагальнень.

Насамперед, варто відзначити, що для досліджуваної групи студентів характерна переважно позитивна етнічна ідентичність. Про це свідчать найвищі середні показники за шкалою \"Норма\" (13 балів) порівняно з іншими типами етнічної ідентичності. Даний результат вказує на те, що більшість студентів демонструють гармонійне поєднання позитивного ставлення до власного народу з повагою та толерантністю до представників інших етнічних груп.

Поряд з цим, досить високий середній показник (11,06 балів) зафіксовано за шкалою етнічної індиферентності. Це може свідчити про те, що для значної частини студентів етнічна приналежність не є пріоритетним аспектом ідентичності, вони мають невизначену або розмиту етнічну самоідентифікацію.

Середні показники етноегоїзму (12 балів) та етноізоляціонізму (6,81 балів) знаходяться на помірному рівні. Це дозволяє припустити, що деякі студенти мають установки на сприйняття власного народу як домінуючого та

на необхідність \"очищення\" національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів тощо. Однак ці тенденції не є превалюючими в групі.

Найнижчі показники виявлено за шкалами етнонігілізму (середнє 5,88 балів) та національного фанатизму (середнє 7,38). Це означає, що для переважної більшості студентів не властиве повне заперечення етнічної ідентичності або визнання пріоритету етнічних прав над правами людини і готовність вдаватися до будь-яких дій заради етнічних інтересів.

Аналіз мінімальних та максимальних індивідуальних показників за шкалами вказує на наявність певної варіативності у типах етнічної ідентичності серед студентів. Зустрічаються як ті, хто має занижену етнічну ідентичність, так і ті, у кого домінують певні деструктивні трансформації ідентичності у вигляді гіпертрофованого етноегоїзму або етноізоляціонізму.

Отримані результати дозволяють говорити про превалювання позитивної етнічної ідентичності у студентської молоді. Це можна розглядати як сприятливий фактор для гармонійних міжетнічних відносин та успішної адаптації у поліетнічному середовищі. Водночас, наявність проявів етнічної індиферентності, етноегоїзму та ізоляціонізму вказує на необхідність проведення виховної роботи, спрямованої на формування зрілої та толерантної етнічної самосвідомості.

Слід враховувати, що методика проводилась в умовах війни, тому загальний емоційний фон, загострення патріотичних почуттів та ідентифікації з власною нацією могли певною мірою вплинути на відповіді студентів. Можна припустити, що це могло дещо підвищити показники етноегоїзму та знизити етнічну індиферентність порівняно з довоєнним періодом. Таким чином, інтерпретація отриманих даних повинна здійснюватися з урахуванням цього контексту.

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз психологічних особливостей студентської молоді в умовах воєнного часу, проведений з використанням тесту \"Хто Я?\" М. Куна та Т. Макпартленда, методики дослідження самоставлення (МДС) Століна-Пантелєєва та тесту \"Типи етнічної ідентичності\" Солдатової-Рижової, дозволив виявити низку важливих тенденцій та закономірностей.

Застосування тесту \"Хто Я?\" показало, що початок війни спричинив погіршення емоційного стану у більшості студентів, що проявилося у підвищенні рівня тривожності, швидкій втомлюваності та дратівливості. Деякі респонденти відзначили посилення замкнутості та зниження соціальної активності. Водночас, значна частина студентів прагне підтримувати позитивний настрій, особливо у взаємодії з близькими людьми та друзями. У сфері навчальної діяльності більшість студентів демонструють зосередженість та сумлінність, хоча спостерігаються прояви втоми та зниження уважності. Щодо соціальної поведінки, виявлено певну варіативність: частина студентів проявляє стриманість у спілкуванні з незнайомцями, тоді як інші залишаються відкритими та комунікабельними. Практично всі респонденти зберігають відкритість, веселість та енергійність у взаємодії з друзями.

Отримані результати розкривають спектр змін у психоемоційному стані та поведінкових проявах студентів після початку війни. Ці дані можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок, присвячених вивченню впливу кризових ситуацій на різноманітні аспекти життєдіяльності молоді, а також для розробки програм психологічної підтримки. Слід зауважити, що проведення тестування відбувалося в період активних бойових дій, що могло позначитися на відповідях студентів через перебування у стані підвищеного стресу, тривоги та загального психоемоційного напруження.

Результати, отримані за методикою дослідження самоставлення Століна-Пантелєєва, свідчать про те, що у більшості студентів показники самоцінності та самоприйняття знаходяться на середньому та вище середнього рівнях. Це вказує на загальну тенденцію до позитивного сприйняття себе, визнання власної значущості та чеснот. Студенти також демонструють досить високий рівень самокерівництва, що виявляється у вірі у власну здатність контролювати своє життя та досягати поставлених цілей.

Показники замкнутості, внутрішньої конфліктності та самозвинувачення знаходяться на середньому рівні, що може вказувати на наявність у певної частини студентів захисних механізмів при взаємодії з оточенням та ознак внутрішніх протиріч, самокритики. Однак ці прояви не є домінуючими для всієї групи. Загалом, отримані результати дають загальне уявлення про особливості самоставлення студентів та можуть бути використані у подальших дослідженнях та при проведенні психологічної роботи зі студентами з метою гармонізації їхнього самосприйняття та сприяння особистісному зростанню.

Аналіз результатів за методикою \"Типи етнічної ідентичності\" виявив переважання позитивної етнічної ідентичності у студентської молоді. Більшість студентів демонструють гармонійне поєднання позитивного ставлення до власного народу з повагою та толерантністю до представників інших етнічних груп. Ця тенденція є сприятливим фактором для гармонійних міжетнічних відносин та успішної адаптації у поліетнічному середовищі.

Водночас, у значної частини студентів спостерігається етнічна індиферентність, тобто невизначена або розмита етнічна самоідентифікація. Прояви етноегоїзму та етноізоляціонізму присутні на помірному рівні, що дозволяє припустити наявність у деяких студентів установок на сприйняття власної етнічної групи як домінуючої та на дистанціювання від інших культур. Найменш вираженими виявились типи гіпоідентичності (етнонігілізм) та гіперідентичності у формі національного фанатизму.

Отримані дані щодо етнічної ідентичності можуть бути використані для проведення виховної роботи зі студентами, спрямованої на формування зрілої та толерантної етнічної самосвідомості. Слід враховувати, що методика проводилась в умовах війни, коли загальний емоційний фон міг вплинути на відповіді студентів, підвищивши показники етноегоїзму та знизивши етнічну індиферентність порівняно з довоєнним періодом.

Узагальнюючи результати проведених методик, можна констатувати, що воєнний стан має значний вплив на психоемоційне благополуччя, поведінкові прояви та самосвідомість студентської молоді. Спостерігаються як негативні зміни (підвищення тривожності, дратівливості, замкнутості), так і позитивні тенденції (збереження оптимізму у взаємодії з близькими, зосередженість на навчанні, превалювання позитивної етнічної ідентичності).

Студенти демонструють загалом позитивне самоставлення та здатність до самокерівництва, що можна розглядати як важливий ресурс для подолання стресових ситуацій. Етнічна ідентичність більшості студентів характеризується оптимальним балансом між позитивним ставленням до власної етнічної групи та толерантністю до інших народів, що сприяє успішній адаптації у поліетнічному середовищі.

Отримані результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для розробки практичних рекомендацій щодо психологічної підтримки студентів в умовах воєнного часу, а також для подальшого вивчення трансформацій особистості під впливом кризових ситуацій. Перспективними напрямками наукових розвідок можуть бути: дослідження динаміки психологічних станів студентів протягом тривалого періоду воєнного стану; вивчення взаємозв'язків між самоставленням, етнічною ідентичністю та адаптаційними механізмами особистості; розробка та апробація програм психологічного супроводу студентів в умовах війни.

Варто зауважити, що дане дослідження має певні обмеження, пов'язані зі специфікою вибірки та умовами проведення. Результати відображають психологічні особливості конкретної групи студентів і не можуть бути

автоматично екстрапольовані на всю генеральну сукупність. Крім того, на відповіді студентів міг вплинути емоційний фон воєнного часу, що могло дещо змістити акценти в бік підвищення патріотичних почуттів, тривожності та напруженості.

Незважаючи на ці обмеження, проведене дослідження робить внесок у розуміння психологічного стану студентської молоді в умовах війни та відкриває перспективи для подальшого вивчення цієї актуальної проблематики. Отримані результати можуть бути корисні для психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, які працюють зі студентами в кризових ситуаціях. Врахування виявлених тенденцій дозволить більш ефективно будувати стратегії психологічної допомоги та підтримки молоді в складних життєвих обставинах.

Результати проведеного дослідження надають цінну інформацію щодо національної ідентичності української молоді та можуть бути використані для аналізу психологічного стану студентів-українців, які мігрували через війну.

По-перше, дослідження показало, що у більшості студентів домінує позитивна етнічна ідентичність, яка характеризується гармонійним поєднанням позитивного ставлення до власного народу з толерантністю до інших етнічних груп. Ця тенденція є сприятливим фактором для адаптації українських студентів у новому поліетнічному середовищі після міграції. Наявність позитивної національної ідентичності може допомогти їм зберегти відчуття приналежності до української культури та водночас бути відкритими до взаємодії з представниками інших національностей.

По-друге, результати свідчать про те, що війна та вимушена міграція можуть посилювати патріотичні почуття та ідентифікацію з власною нацією. Це може знаходити вияв у підвищенні показників етноегоїзму та зниженні етнічної індиферентності. Для студентів-мігрантів збереження та посилення національної ідентичності може бути важливим ресурсом для подолання стресу акультурації та збереження психологічного благополуччя в умовах адаптації до нового середовища.

По-третє, дослідження виявило наявність у деяких студентів ознак етнічної індиферентності, тобто невизначеної або розмитої етнічної ідентичності. Для студентів-мігрантів ця тенденція може посилюватись через відрив від звичного культурного контексту та необхідність інтеграції у нове суспільство. Це може створювати додаткові виклики для збереження національної ідентичності та потребувати спеціальної уваги з боку психологів та соціальних працівників.

По-четверте, виявлені у дослідженні зміни в емоційному стані та поведінці студентів (підвищення тривожності, дратівливості, замкнутості) можуть бути ще більш вираженими у студентів-мігрантів через додатковий стрес, пов'язаний з переїздом, зміною життєвих умов та необхідністю адаптації. Це підкреслює важливість надання психологічної підтримки та створення умов для збереження психологічного благополуччя українських студентів за кордоном.

Водночас, такі позитивні тенденції, як збереження оптимізму у взаємодії з близькими, зосередженість на навчанні та позитивне самоставлення, можуть бути важливими протективними факторами для студентів-мігрантів. Підтримка цих ресурсів може допомогти їм успішніше адаптуватися до нових умов та зберегти зв'язок з українською ідентичністю.

Отже, результати дослідження підкреслюють важливість врахування національної ідентичності при роботі зі студентами-українцями, які мігрували через війну. Психологічна допомога має бути спрямована на підтримку позитивної національної ідентичності, збереження зв'язку з українською культурою та водночас сприяння відкритості до нового досвіду та взаємодії з представниками інших культур. Важливо також приділяти увагу моніторингу емоційного стану та поведінки студентів-мігрантів, щоб вчасно надавати необхідну підтримку та запобігати розвитку негативних психологічних наслідків.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на більш детальне вивчення трансформацій національної ідентичності українських студентів в умовах міграції, а також на розробку та апробацію програм психологічного супроводу, які враховують специфіку цієї групи. Це дозволить підвищити ефективність підтримки українських студентів за кордоном та сприятиме збереженню їхнього психологічного благополуччя та зв'язку з рідною культурою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєв В. С. Психологічні та соціальні функції полоролевих стереотипів. *Питання психології*. 1987. № 2. С. 152-158. (дата звернення: 05.02.2024).

2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 272 с.

3. Бауман З. Индивидуализированное общество. Логос, 2005. 390 с.

4. Беррі Дж. В. Акультурація і психологічна адаптація: огляд проблеми. *Розвиток особистості*. 2001. № 3-4. С. 183-193.

5. Бочнер С. Соціальна психологія міжкультурних відносин. Психологія міжетнічної напруженості. Вид-во Інституту психології РАН, 1997. С. 25-30. (дата звернення: 05.02.2024).

6. Васильєва Л. П., Рожецький Р. Україна і Польща в 1920-1939 рр.: Взаємини очима українців та поляків: Документи і матеріали. Львів: Світ, 2008. 628 с.

7. Гидденс Е. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. Весь Мир, 2004. 120 с.

8. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.

9. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 2000. 360 с.

10. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. Институт социологии РАН, 2003. 752 с.

11. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза. Київ: Вид-во СП «Вища школа», 2006. 344 с.

12. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. 752 с.

13. Злобіна О.Г., Мартинюк І.О., Соболева Н.І. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність. Київ: Інститут соціології НАНУ, 2004. 299 с.

14. Ионин Л. Г. Социология культуры. Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. 427 с.

15. Кісь О. Особливості самооцінки та соціальної ідентичності української молоді. *Молодь і суспільство*. 2010. №4. С. 7-13.

16. Коростеліна К. В. Структура і динаміка національної ідентичності: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05. Київ, 2003. 28 с.

17. Кульчицький С. В. Помаранчева революція. Київ: Генеза, 2005. 368 с.

18. Кун М., Макпартленд Т. Емпіричні дослідження настанов особистості на себе. *Сучасна зарубіжна соціальна психологія*: тексти. 1984. С. 180-188. (дата звернення: 06.02.2024).

19. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. Ключ-С, 1999. 191 с.

20. Лукман Т., Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Медиум, 1995. 323 с.

21. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. Київ: Український Центр духовної культури, 2000. 416 с.

22. Міхеєва О. К., Середа В. В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014. 24 с.

23. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.

24. Осадчук Б. Роль Польщі в процесі європейської інтеграції України. Агора. 2005. Вип. 2. С. 20-29.

25. Павленко В. М. Етнопсихологія: навч. посібник. Київ: МАУП, 2002. 144 с.

26. Рижова С. В. Этническая идентичность в контексте толерантности. Альфа-М, 2011. 280 с.

27. Середа В. В. Регіональні особливості історичних ідентичностей в Україні. *Соціологія*. 2006. № 1. С. 11-25.

28. Солдатова Г. У., Рыжова С. В. Типы этнической идентичности. *Психология межэтнической напряженности*. Изд-во Института психологии РАН, 1998. 176 с.

29. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: учебник для вузов. Аспект Пресс, 2009. 368 с.

30. Столин В. В., Пантилеев С. Р. Опросник самоотношения. Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. 1988. С. 123-130.

31. Теджфел Г., Тернер Дж. Соціальна ідентичність і міжгрупові відносини. *Соціальна психологія: ключові ідеї*. 2003. С. 202-245.

32. Тищенко К. М. Етномовний чинник політичної ідентичності в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2007. 18 с.

33. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность. *Философские науки*. 2004. № 4. С. 5-10.

34. Фромм Е. Мати чи бути? Київ: Укр. письменник, 2010. 222 с.

35. Хижняк Л. М. Трансформація ідентичності українських мігрантів у Польщі. *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання* (1847-1914). 2013. С. 310-347.

36. Шульга М. О. Уявлення киян про сучасні етнонаціональні процеси. *Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. С. 458-477.

37. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис // Пер. с англ. 1996. 344 с.

38. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso, 1983. 224 p.

39. Bauman Z. Identity: Conversations with Benedetto Vecchi. Cambridge: Polity Press, 2004. 104 p.

40. Berry J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*. 1997. No. 46. P. 5-34.

41. Erikson E. Childhood and Society. New York: Norton & Company, 1993. 447 p.

42. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Stanford: Stanford University Press, 1991. 256 p.

43. Maslou A. Toward a Psychology of Being. Oxford: Wiley, 1998. 320 p.

44. Mead G. H. Mind, Self, and Society. Chicago: University of Chicago Press, 1934. 536 p.

45. Tajfel H. Social Identity and Intergroup Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 528 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика Тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості (В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва)

Тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості

Мета дослідження: визначити самоставлення особистості

Інструкція. Дайте відповідь на запропоновані твердження, поставте поруч із номером кожного твердження: “+”, якщо Ви погоджуєтеся з даним твердженням, або “-”, якщо Ви не погоджуєтеся з даним твердженням.

1. Мої слова не так уже й часто розходяться з ділом.
2. Випадковому знайомому я швидше за все видамся людиною приємною.
3. До чужих проблем я завжди ставлюсь з тим же розумінням, що і до своїх.
4. У мене часто виникає відчуття, що те, про що я подумки з собою розмовляю, мені неприємне.
5. Думаю, що більшість моїх знайомих ставиться до мене з симпатією.
6. Найрозумніше, що може зробити людина у своєму житті, – це підкоритися власній долі.
7. У мене достатньо здібностей та енергії втілити в життя задумане.
8. Якби Я роздвоївся, то мені було б дуже цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
9. Я не здатен завдати душевного болю коханим та рідним мені людям.
10. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.
11. Зробивши якийсь промах, я часто не можу зрозуміти, як мені могло прийти в голову, що із задуманого могло вийти щось хороше.
12. Частіше я схвалюю свої плани і вчинки.
13. В моїй особистості є, мабуть, щось таке, що здатне викликати у інших гостру неприязнь.

14. Коли я намагаюся себе оцінити, я насамперед бачу свої недоліки.

15. У мене не виходить бути для коханої людини цікавим тривалий час.

16. Можна сказати, що я ціную себе досить високо.

17. Мій внутрішній голос рідко підказує мені те, з чим би я кінець кінцем погодився.

18. Багато моїх знайомих не сприймають мене серйозно.

19. Бувало, і не раз, що я сам сильно ненавидів себе.

20. Мені дуже заважає нестача волі, енергії та цілеспрямованості.

21. В моєму житті виникали такі обставини, коли я йшов на угоду з власною совістю.

22. Іноді я сам себе погано розумію.

23. Часом мені буває дуже болісно спілкуватися з самим собою.

24. Думаю, що без великих зусиль міг би знайти спільну мову з будь-якою розумною та знаючою людиною.

25. Якщо я і ставлюся до кого-небудь з докором, то насамперед до самого себе.

26. Іноді я сумніваюсь, чи можна любити мене по-справжньому.

27. Часто мої суперечки з самим собою обриваються думкою, що все одно вийде не так, як я вирішив.

28. Моє ставлення до самого себе можна назвати дружнім.

29. Навряд чи знайдуться люди, яким я не по душі.

30. Часто я не без сарказму жартую над собою.

31. Якби моє друге «Я» існувало, то для мене це був би найнудніший партнер по спілкуванню.

32. Я вважаю, що я достатньо склався як особистість і тому не витрачаю багато сили на те, щоб в чомусь стати іншим.

33. В цілому мене влаштовує те, який я є.

34. На жаль, дуже багато не розділяють моїх поглядів на життя.

35. Загалом я можу сказати, що поважаю себе.

36. Я думаю, що маю надійного і розумного порадника в самому собі.

37. Я досить часто дратуюсь від самого себе.

38. Я часто, але досить безуспішно, намагаюсь в собі щось змінити.

39. Я думаю, що моя особистість значно цікавіша і багатша, ніж це може видатися на перший погляд.

40. Мої достоїнства загалом переважають над моїми недоліками.

41. Я рідко залишаюсь незрозумілим в самому важливому для мене.

42. Думаю, що інші в цілому оцінюють мене досить високо.

43. Те, що зі мною трапляється, - це справа моїх рук.

44. Якщо я сперечаюсь з собою, то завжди впевнений, що знайду єдине правильне рішення.

45. Коли зі мною трапляються неприємності, як правило, я кажу: «Так тобі і треба».

46. Я не вважаю, що достатньо духовно цікавий для того, щоб бути привабливим для багатьох людей.

47. У мене часто виникають сумніви, чи такий я насправді, яким себе уявляю.

48. Я не здатен зрадити навіть подумки.

49. Частіше всього я думаю про себе з дружньою іронією.

50. Мені здається, що мало хто може подумати про мене погано.

51. Я впевнений, що на мене можна покластися у самих відповідальних справах.

52. Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.

53. Я ніколи не видаю думки, які мені сподобались за свої.

54. Яким би я не видавався оточуючим, я знаю, що в глибині душі я кращий, ніж більшість інших.

55. Я хотів би залишитися таким, який я є.

56. Я завжди радий критиці на мою адресу, якщо вона обгрунтована і справедлива.

57. Мені здається, що якби таких людей як я було більше, то життя змінилося б на краще.

58. Моя думка має достатню вагу в очах оточуючих.

59. Щось заважає мені зрозуміти себе по-справжньому.

60. У мені є чимало такого, що навряд чи викликає симпатію.

61. В складних обставинах я зазвичай не чекаю, доки проблеми вирішаться самі собою.

62. Іноді я намагаюсь видати себе не за того, хто я є.

63. Бути поблажливим до власних слабостей цілком природно.

64. Я впевнився, що глибоке проникнення в себе – малоприємне та досить ризиковане заняття.

65. Я ніколи не дратуюсь і не злюсь без особливих на те причин.

66. В мене бували такі моменти, коли я розумів, що мене є за що зневажати.

67. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що зі мною відбувається.

68. Саме багатство та глибина мого внутрішнього світу і визначають мою цінність як особистості.

69. Тривалі суперечки з собою частіше залишають гіркий осадок в моїй душі, ніж приносять полегшення.

70. Думаю, що спілкування зі мною приносить людям відверте задоволення.

71. Якщо говорити відверто, іноді я буваю дуже неприємним.

72. Можна сказати, що я собі подобаюсь.

73. Я – людина надійна.

74. Здійснення мої бажань мало залежить від везіння.

75. Моє внутрішнє “Я” завжди мені цікаве.

76. Мені дуже просто переконати себе не засмучуватися через дрібниці.

77. Близьким людям притаманно мене недооцінювати.

78. У мене в житті часто бувають хвилини, коли я сам собі огидний.

79. Мені здається, що я все-таки не вмію сердитися на себе по-справжньому.

80. Я переконався, що в серйозних справах на мене краще не розраховувати.

81. Іноді мені здається, що я якийсь дивний.

82. Я не схильний пасувати перед труднощами.

83. Моє власне «Я» не видається мені чимось вартим уваги.

84. Мені здається, що глибоко обдумуючи свої внутрішні проблеми, я навчився значно краще себе розуміти.

85. Навряд чи я викликаю симпатію у більшості моїх знайомих.

86. Мені траплялось робити такі вчинки, яким навряд чи можна знайти виправдання.

87. Десь у глибині душі я вважаю себе слабаком.

88. Якщо я відверто і звинувачую себе в чомусь, то, як правило, викривального запалу вистачає ненадовго.

89. Мій характер, яким би він не був, цілком мене влаштовує.

90. Я цілком ясно уявляю собі, що чекає мене попереду.

91. Іноді мені буває досить важко знайти спільну мову зі своїм внутрішнім “Я”.

92. Мої думки про себе найчастіше зводяться до звинувачень на власну адресу.

93. Я не хотів би сильно мінятися навіть на краще, тому що кожна зміна – це втрата якоїсь дорогої часточки самого себе.

94. В результаті моїх дій досить часто виходить зовсім не те, на що я розраховував.

95. Навряд чи в мені є щось, чого б я не знав.

96. Мені ще багато чого не вистачає, щоб з впевненістю сказати собі: ”Так, я цілком зріла особистість”.

97. В мені цілком мирно вживаються як мої достоїнства, так і мої недоліки.

98. Іноді я надаю “безкорисну” допомогу людям лише для того, щоб краще виглядати у власних очах.

99. Мені досить часто і безуспішно доводиться виправдовуватися перед самим собою.

100. Ті, хто мене не любить, просто не знають, яка я людина.

101. Переконати себе в чомусь для мене нескладно.

102. Я не відчуваю нестачі в близьких та розуміючих мене людях.

103. Мені здається, що мало хто поважає мене по-справжньому.

104. Якщо не бути дріб'язковим, то в цілому мене себе немає в чому дорікнути.

105. Я сам створив себе таким, який я є.

106. Думка інших про мене цілком співпадає з моєю власною.

107. Я сам хотів багато в чому себе переробити.

108. До мене ставляться так, як я того заслуговую.

109. Думаю, що моя доля все-одно складеться не так, як мені хотілося тепер.

110. Впевнений, що в житті я на своєму місці.

Додаток Б

Методика “Типи етнічної ідентичності” (Солдатова-Рижова)

Дана методична розробка дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість і її трансформації в умовах міжетнічної напруженості.

Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності.

1. Етнонігілізм — одна з форм гіпоідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.

2. Етнічна індиферентність — розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальність етнічності.

3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) — поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умова самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого — як умова мирного міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі.

Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності, яка відповідає в опитувальнику трьом шкалам:

4. Етноегоізм — даний тип ідентичності може виражатися в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту “мій народ”, але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп чи визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за “чужий” рахунок.

5. Етноізоляціонізм — переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності “очищення” національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія.

6. Етнофанатизм — готовність йти на будь-які дії заради етнічних інтересів, аж до етнічних “чисток”, відмови іншим народам у праві користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

Етноегоізм, етноізоляціонізм і етнофанатизм є щаблями гіперболізації етнічної ідентичності, що означає появу дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність проявляється у різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, що виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої групи і навіть геноциду (Солдатова, 1998).

Бланк методики

Інструкція: Нижче наводяться висловлювання різних людей з питань національних відносин, національної культури. Подумайте, наскільки Ваша думка збігається з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду з даними висловлюваннями.

Я — людина, яка...	Згоден	Скоріше згоден	У чомусь згоден, у чомусь — ні	Скоріше не згоден	Не згоден
1	надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів				
2	вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ				
3	часто відчуває перевагу людей іншої національності				
4	вважає, що права нації завжди вище прав людини				
5	вважає, що в повсякденному спілкуванні національність не має значення				
6	надає перевагу способу життя лише свого народу				

7 зазвичай не приховує своєї національності

8 вважає, що справжня дружба може бути тільки між людьми однієї національності

9 часто відчуває сором за людей своєї національності

10 вважає, що будь-які засоби хороші для захисту інтересів свого народу

11 не надає переваги якій-небудь національній культурі, включаючи і свою власну

12 нерідко відчуває перевагу свого народу над іншими

13 любить свій народ, але поважає мову і культуру інших народів

14 вважає вкрай необхідним зберігати чистоту нації

15 важко уживається з людьми своєї національності

16 вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей

17 байдуже ставиться до своєї національної приналежності

18 відчуває напругу, коли чує навколо себе чужу мову

19 готовий мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності

20 вважає, що його народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів

21 часто відчуває неповноцінність через свою національну приналежність

22 вважає свій народ більш обдарованим і розвиненим порівняно з іншими народами

23 вважає, що люди інших національностей повинні бути обмежені в праві проживання на його національної території

24 дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей

25 завжди знаходить можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці

26 вважає за необхідне "очищення" культури свого народу від впливу інших культур

27 не поважає свій народ

28 вважає, що на його землі всі права користування природними та соціальними ресурсами повинні належати тільки його народу

29 ніколи серйозно не ставився до міжнаціональних проблем

30 вважає, що його народ не краще і не гірше інших народів

Обробка результатів

Відповіді піддослідних переводяться у бали відповідно до шкали:

- “згоден” - 4 бали;
- “скоріше згоден” - 3 бали;
- “в чомусь згоден, в чомусь ні” - 2 бали;
- “скоріше не згоден” - 1 бал;
- “не згоден” - 0 балів.

Потім підраховується кількість балів по кожному з типів етнічної ідентичності (в дужках вказані пункти, що працюють на даний тип):

1. Етнонігілізм (пункти: 3, 9, 15, 21, 27).
2. Етнічна індиферентність (5, 11, 17, 29, 30).
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) (1, 7, 13, 19, 25). 4. Етноегоїзм (6, 12, 16, 18, 24).

5. Етноізоляціонізм (2, 8, 20, 22, 26). 6. Етнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28).

Залежно від суми балів, набраних досліджуваними за тією чи іншою шкалою (можливий діапазон — від 0 до 20 балів), можна говорити про вираженість відповідного типу етнічної ідентичності, а порівняння результатів за всіма шкалами між собою дозволяє виділити один або кілька домінуючих типів

Додаток В

Методика “Хто Я?” (Модифікована, Савіна М.І.)

Методика “Хто Я?” М. Куна та Т. Макпартленда здебільшого використовують в групах під час соціально-психологічного тренінгу. В основі цієї методики лежить принцип самоусвідомлення себе, усвідомлення бачення себе оточуючими. Досліджуваним пропонується на аркуші паперу написати у правому верхньому куті те із своїх імен, до якого вони найбільше звикли.

Дорослий варіант. Інструкція. Опитуваним пропонується дати відповідь на запитання: “Хто я такий(а)?”, при цьому це треба зробити швидко, записуючи свої відповіді точно в такій формі, як вони зразу приходять на думку. Відповідей повинно бути не більше 20.

Інтерпретація

При аналізі відповідей враховується суб’єктивність чи об’єктивність відповідей, тобто чи відноситься відповідь до суб’єктивних чи до об’єктивних характеристик дитини. Далі порівнюються серії відповідей, і робиться висновок щодо визначення Я-концепції дитини (дорослого), фіксуючи особливо ті характеристики, які стосуються статеворольового самоусвідомлення.

Для обробки використовується контент-аналіз:

1. Соціальна ідентичність: сімейні і міжособистісні ролі (по типу: я – мати, дружина, син, чоловік, подруга і т.д.); професійні ролі (я – майбутній психолог, студент, підприємець, дослідник); інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля (я – колекціонер, спортсмен, читач, глядач).

2. Особистісна ідентичність: фемінні характеристики (я – турботлива, чуттєва, залежна, лагідна, мрійлива); маскулінні характеристики (я – сильний, сміливий, цілеспрямований, самостійний, незалежний, агресивний); нейтральні характеристики (я – веселий, красивий, добрий, відданий, охайний, працьовитий, лінивий).

Звертається увага на те, чи була наявною у самоописі характеристика, що визначає стать (я – “чоловік/жінка, юнак/дівчина), та визначається порядок її

згадування (перші три місця свідчать про значущість цієї характеристики у структурі Я-концепції особистості – за перше місце нараховується 3 бали, друге – 2, третє і далі – по 1. Підрахувати кількість характеристик в кожній з виділених категорій та занести до таблиці.

Велика кількість гендерновиокремлених самовизначень вказує на те, що гендерна ідентичність займає провідне місце у структурі Я-концепції особистості. Якщо в числі перших трьох відповідей є самоопис, який позначає стать, а сімейні ролі та фемінні характеристики у жінок домінують над професійними й маскулінними (у чоловіків навпаки), можемо говорити про статевотипізовапу Я-концепцію (самовизначення та поведінка співпадають з тими, які вважаються в суспільстві гендерно-відповідними).

Нестатевотипізована Я-концепція: стать не згадується взагалі або згадується в кінці списку, “інші соціальні ролі” та “нейтральні характеристики” мають більше згадувань, ніж інші категорії.

Самооцінка, згідно методики М. Куна та Т. Макпартленда “Хто я?”, вважається адекватною, коли співвідношення позитивних та негативних якостей складає приблизно сімдесят відсотків до тридцяти. Завищеною вважається самооцінка, коли кількість позитивних якостей по відношенню до негативних складає приблизно дев’яносто відсотків, людина відмічає, що в неї немає недоліків або число їх складає приблизно п’ятнадцять відсотків. Самооцінка є нестійкою, якщо кількість позитивних якостей по відношенню до негативних складає приблизно п’ятдесят відсотків.

Питання:

1. Яким (Якою), я був (була), до початку війни в Україні?

_____

_____

2. Яким (Якою), я є зараз?

_____

_____

_____

3. Який (Яка) я вдома з родиною?

_____

_____

4. Який (Яка) я у соціумі (серед людей за межами дому)?

_____

_____

5. Який (Яка) я під час навчання?

_____

_____

6. Який (Яка) я із друзями?

_____

_____

_____

7. Який (Яка) я із незнайомими людьми?

_____

_____

Додаток Г

Відповіді учасників методики «Хто Я?» (Модифікована, Савіна М.І.)

Таблиця 1

ПІБ	До початку війни	Після початку війни	Вдома з родиною	У соціумі	Під час навчання	Із друзями	Висновок
Бобошко Ілона Денисівна	Більш позитивною, веселою	Більш спокійна та весь час на нервах	Уважна та дбайлива	Доброзичлива і чуйна	Відповідальна та серйозна	Весела, яка розуміє і завжди готова прийти на допомогу	Стала більш спокійною, але часто нервує. У соціумі та з друзями залишилась доброзичливою та готовою допомогти.
М.Ш.	Активною, Веселою	Розсудлива	Життєрадісна, оптимістична	Дружелюбна	Відповідальна	Безтурботна	Стала більш розсудливою. Зберегла життєрадісність вдома та дружелюбність у соціумі. Залишилась відповідальною в навчанні.
Павленко Ольга Анатоліївна	До початку війни була більш радісною, емоційний стан був кращим	Зараз більш змирилась з ситуацією та старається бути такою, як і до війни	З родиною ідеальні стосунки	З незнайомими людьми трішки замкнена, не завжди може відкритись	Старається бути активною та приділяти увагу тільки навчанню	З близькими друзями відкрита, весела, забуває про всі свої проблеми	Емоційний стан погіршився, але намагається бути як до війни. З рідними стосунки ідеальні. У соціумі стала більш замкненою з незнайомцями. У навчанні активна та зосереджена. З друзями відкрита та весела.
Сальцева Марія Олексіївна	Більш емоційною, радісною	Втомлена	Спокійна або голосна	Сором'язлива, іноді весь час може мовчати	Загружена, втомлена, сонна	Голосна, весела, душа компанії, часто жартує	Стала більш втомленою. Вдома спокійна або голосна. У соціумі сором'язлива та мовчазна.

							Навчання викликає втому. З друзями весела та жартівлива.
Постіл Антоніна Василівна	Щира, відкрита до всіх і до всього, комуніка тивна	Майже нічого не змінилось, крім усвідомлен ня фальші людей та стала трохи нервовою через обстріли	Щира, відкрита, завжди допоможе	Така сама, як і вдома, тільки трохи обережна з незнайомим и людьми, не така відкрита	Відповідал ьна, намагаєтьс я виконуват и завдання вчасно, комунікат ивна	З друзями завжди "Я", така яка є, адже дружба базується на правді, щирості, відвертості	Залишилась щирою та відкритою. Усвідомила фальш деяких людей. Стала трохи нервовою через обстріли. У соціумі більш обережна з незнайомцям и. У навчанні відповідальна та комунікативн а. З друзями завжди щира та відверта.
Ландо Владислав а Віталіївна	Спокійно ю та енергійн ою	Спокійна, лякається будь-якого звуку	Така як і завжди, добра та невідчайдушн а	Весела, та оптимістичн а	Намагаєть ся працювати з групою	Така яка є	Залишилась спокійною, але стала лякливою. Вдома добра. У соціумі весела та оптимістична. У навчанні працює з групою. З друзями щира.
Лєнкова Аміна Романівна	Весела, оптиміст ична	Стала менш веселою та почала боятися гучних звуків	Добра, намагаєтьс я їм допомагат и	Весела, намагається знаходити теми для розмов	Намагаєть ся працювати плідно	Весела та життєрадіс на	Стала менш веселою та більш лякливою. Вдома добра й допомагає. У соціумі весела й комунікабель на. У навчанні старанна. З друзями життєрадісна.
Багно Іван Олександр ович	Був байдужи м до дрібниць	Більш стриманий та серйозний, але все одно	Спокійний , стриманий , інколи	Стриманий, уважний, веселий	Зосереджен ний	Веселий, кумедний, повністю відкрита	Став більш серйозним та стриманим, цінує

	життя, звичайні прогулянки без страху обстрілу	може бути веселим та кумедним	веселий			людина	дрібниці життя. У соціумі також стриманий та уважний. У навчанні зосереджений. З друзями відкритий, веселий та кумедний.
Чупис Олександр Олександрович	Був зовсім іншим, байдужим до дрібниць життя	Став серйозним, хоча може бути веселим	Спокійний, стриманий	Стриманий, уважний, веселий, оптимістичний	Старається зрозуміти матеріал	З друзями відкритий, веселий	Став більш серйозним, менш байдужим. Вдома та в соціумі спокійний і стриманий. У навчанні старанний. З друзями відкритий та веселий.
Заворотний Олексій П1-21	Був зовсім іншим, радіснішe ставився до життя	Зараз дуже сумний та серйозний	Ніякий, нудний	Не знає	Дуже тяжко все розуміє або не розуміє	У нього немає друзів на даний момент	Став дуже сумним та серйозним. Вдома нудний. У навчанні все дається важко. Немає друзів.
Присяга Вікторія	Щасливою, життєрадісною, мрійливою. Не мала проблем на фоні стресу, було більше позитиву. Життя тільки починалось	Моральний стан значно погіршився, постійна слабкість, нерви і проблеми зі здоров'ям та самопочуттям. Немає іскри, яка була раніше, апатія	Спокійна, відкрита, вірна. Намагається підтримувати кожного члена родини	Сором'язлива, невпевнена в собі, але намагається це виправляти. Також добра та дружелюбна	Старанна, наполеглива та пунктуальна, але водночас дуже виснажена	Спокійна, ввічлива, вміє підтримати, вислухати та дати пораду, вірна, дружелюбна, врівноважена, обережна, гостинна	Моральний стан та самопочуття погіршились, постійна слабкість та нерви. Вдома підтримує рідних. У соціумі сором'язлива, але добра. У навчанні старанна, але виснажена. З друзями спокійна, ввічлива та підтримуюча.
Смишляєва Дарина Едуардівна	Більш радісною	Багато ситуацій обдумує та замислюється над	Весела	Завжди по-різному	Втомлена	Весела та не замислюється ні про що	Стала більш замисленою та зосередженою на

		дрібницями					дрібницях. Вдома та з друзями весела. У соціумі поведінка різна. Навчання викликає втому.
Андросов Борис Юрійович	Трохи іншим	Більш розвинутим	Культурний, веселий	Культурний, веселий	Прогресуючий	Веселий, дружній	Став більш розвинутим. Вдома та в соціумі культурний і веселий. У навчанні прогресує. З друзями веселий та дружній.
Валєєв Микола Андрійович	Був більш замкнутим в собі, менш говірким, майже ні з ким не розмовляв	Зараз більш відкритий, без проблем може знайти нові знайомства	Вдома з родиною більш говіркий та емоціональний, може повністю відкритись	У соціумі більш замкнутий, контролює свої емоції, менше розмовляє	Зосереджений на лекції чи іншій роботі, бажає досягти цілі	З друзями дуже емоціональний та говіркий, багато спілкуєтьс я з ними	Став більш відкритим та комунікабельним. Вдома емоційний та відкритий. У соціумі стриманіший. У навчанні зосереджений на досягненні цілей. З друзями емоційний, говіркий та дружній.
Макаренко Роман Денисович	Веселим, спокійний	Зараз менш веселий, та іноді тривожний	Спокійний, завжди прийде на допомогу рідним	Позитивний, дружелюбний	Зосереджений, вдумливий, не завжди уважний	З друзями зазвичай веселий та грайливий	Став менш веселим та більш тривожним. Вдома спокійний та завжди готовий допомогти. У соціумі позитивний та дружелюбний. У навчанні вдумливий, але не завжди уважний. З друзями веселий та грайливий.

Юхно Олексій Олексійович	Відкритим, енергійним, доброзичливим, відповідальним, працьовитим, адекватно реагував на стреси	Такий самий, як і до війни, але зараз більше почав переживати за родину, за близьких	Повністю відкритий, підтримує дуже гарні відносини з батьками, завжди їм допомагає	Спокійний, відкритий, дружелюбний, має багато знайомих та друзів. Поважливо ставиться до людей будь-якого віку	Ставиться максимально відповідально, виконує обов'язки на високому рівні	Спокійний, енергійний, має почуття гумору, вільно знаходить теми для обговорення; якщо необхідна допомога, завжди допомагає	Залишився таким же відкритим та доброзичливим.
Марцинюк Єлизавета Алімівна	Менше нервувала, була щасливою	Втомилася від навчання онлайн, хоче побачити друзів, не хоче переживати за брата, який на війні	Спокійна, поряд з ними їй краще	Стримана, якщо це незнайомі люди, та радісна, якщо це друзі	Сконцентрована	Майже не бачиться з друзями, вони далеко, але під час спілкування з ними через інтернет їй стає краще на душі	Стала більш втомленою та тривожною через навчання онлайн та переживання за брата. Вдома спокійніша. У соціумі стримана з незнайомцями, радісна з друзями. У навчанні сконцентрована. Спілкування з друзями онлайн покращує настрій.
Герц Анастасія Андріївна	Спокійна, урівноважена	Збуджена, неспокійна	Добра, турботлива, лагідна	Більш замкнута, якщо це незнайомі люди	Старанна, уважна	Балакуча, відкрита, весела	Стала більш неспокійною та збудженою. Вдома турботлива. У соціумі замкнутіша з незнайомцями. У навчанні старанна. З друзями балакуча та весела.
Шепуліна Вікторія	Веселою, спокійною	Не такою веселою	Намагається бути веселою	Спокійна, толерантна	Зосереджена	Весела	Стала менш веселою. Вдома намагається бути веселою.

							У соціумі спокійна та толерантна. У навчанні зосереджена. З друзями весела.
Коленко Марія	Звичайною, спокійною, бадьорою	Лінива, тривожна, асоціальна	Мало спілкуєтьс я з родиною, дуже дратується з майже будь-якої причини	Соціофоб, їй страшно і дуже тривожно проявлятися людям	Повільна, їй важко дається навчання, боїться помилитися	У неї дуже мало друзів, з тими, з ким комфорт но, енергійна та весела	Стала більш тривожною, асоціальною та дратівливою. Мало спілкується з родиною. У соціумі має соціофобію. У навчанні все дається важко. Мало друзів, з якими може бути веселою.
Кузьома Данило Олександр ович	Багато чого не розумів, не цінував красу мирного життя	Подорос лішав, завдяки війні багато чого усвідоми в, про що раніше навіть не замислювався	Спокійний	Спокійний, уважний	Неуважний, спокійний, втомлений	Веселий, енергійн ий, емоційни й, емпатичн ий, дбайливи й, жартівли вий	Став більш дорослим та усвідомленим. Вдома та в соціумі спокійний. У навчанні неуважний та втомлений. З друзями веселий, енергійний та емпатичний.
Магдич Маргарита Олександр івна	Вже і не пригадує	Рівень дратівлив ості через постійну напругу збільшив ся	Не помічає за собою особливос тей у поведінці з родиною	Майже не підтримує спілкування з людьми за межами дому	Під час навчання їй важко зібратися "до купи"	Не має друзів	Стала більш дратівливою через напругу. Не бачить змін у поведінці з родиною. Майже не спілкується поза домом. Важко концентруват ись на навчанні. Немає друзів.
Ткалик Анастасія Михайлівн а	Більш стриманою	Відкрито ю до людей	Нейтральн а	Активна, відкрита	Зосереджена, активна	Активна, відкрита, емоціона льна, щира	Стала більш відкритою. Вдома нейтральна. У соціумі та на навчанні

							активна. З друзями відкрита та емоційна.
Сінкіна Наталія Станіславівна	Більш спокійною	Чесно, навіть не знає	Спокійна, весела, говірка	Не знає	Не дуже активна	Немає друзів	Важко сказати про зміни. Вдома спокійна та говірка. У соціумі та на навчанні не дуже активна. Немає друзів.
Перкіна Анастасія Віталіївна	Більш комунікабельною	Звичайною, спокійною, трохи "сама по собі", з новими захопленнями	Спокійна	Сором'язлива	Досить активна, відповідальна	Весела, відкрита, менш сором'язлива	Стала більш спокійною та самостійною, з'явились нові захоплення. Вдома спокійна. У соціумі сором'язлива. У навчанні активна та відповідальна. З друзями весела та відкрита.
Кучинська Аліна Олександрівна	Скоріш за все, була такою ж, як і зараз, хоча дещо іншим був емоційний стан	Сильно не змінилася, але стала більш тривожною та насторженою	Відкрита та весела	Більш серйозна, моментами стримана	Серйозна, зосереджена, відповідальна	Відкрита, життєрадісна, весела, чуйна	Не дуже змінилась, але стала тривожнішою. Вдома відкрита та весела. У соціумі серйозніша та стриманіша. У навчанні відповідальна. З друзями життєрадісна та чуйна.
Вербицька Тетяна Петрівна	Завжди обожнювала країну, після початку вторгнення почала гордитися не тільки Батьківщиною, а й людьми, військовими, волонтерами	Стала мудрішою та сильнішою	Добра, ніжна, любляча, обожнює сім'ю, для них все зможе	Трішки сором'язлива, але любить компанії, знайомитися з новими людьми	Дбайлива, не любить мати борги, намагається встигати	Відкрита, обожнює проводити час	Почала ще більше пишатися країною та людьми. Стала мудрішою. Вдома добра та любляча. У соціумі трохи сором'язлива, але комунікабельна. У

							навчанні дбайлива та відповідальна. З друзями відкрита, любить проводити час.
Герман Тетяна Віталіївна	Дуже веселою та впевненою в собі	Депресивна, боязка	Дивлячись з ким саме з родини	Сором'язлива	Дуже невпевнена в собі	Весела	Стала депресивною та боязкою, втратила впевненість. Поведінка вдома залежить від члена сім'ї. У соціумі сором'язлива. На навчанні невпевнена. З друзями весела.
Роса Єлизавета	Була більш зрівноважена і щаслива	Більш розлючена і нервова	Як зазвичай, нормальна, іноді жартівлива	Звичайна, виділяється одягом або макіяжем	Втомлена	Весела і жартівлива	Стала більш розлюченою та нервовою. Вдома нормальна, іноді жартує. У соціумі звичайна, але виділяється зовнішнім виглядом. На навчанні втомлена. З друзями весела та жартівлива.

Додаток Д

Кількість балів учасників методика тесту-опитувальника для визначення самоставлення особистості (В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва)

Таблиця 2

ПІБ	Замкнутість	Самовпевненість	Самокерівництво	Віддзеркалене самоставлення	Самоцінність	Самоприйняття	Прихильність до себе	Внутрішня конфліктність	Самозвинувачення
Науменко Юлія Олександрівна	6	6	9	6	4	10	8	5	6
Куць Ніна Сергіївна	5	5	6	6	7	9	5	6	8
Подзолко Юлія Романівна	8	9	9	6	10	6	10	5	5
Магдич Маргарита Олександрівна	2	1	5	2	7	6	2	6	7
Добришева Юля	10	10	9	10	11	7	10	1	1
Філоненко Ірина Андріївна	6	6	6	4	9	7	6	3	5
Куткова Поліна Сергіївна	7	4	4	4	10	9	6	4	3
Роса Єлизавета	10	11	12	10	11	13	12	4	4
Вербицька Тетяна Петрівна	10	10	11	11	12	12	11	5	3
Грицуля Єлизавета Сергіївна	8	7	10	7	10	10	8	4	1
Ємельяненко Софія Романівна	6	8	5	6	4	8	2	4	6
Бобошко Ілона Денисівна	5	5	8	4	8	8	8	6	6
Постіл Антоніна Василівна	6	5	8	5	11	11	8	4	5
Присяга Вікторія Валеріївна	10	11	10	11	10	12	9	5	2
Коленко Марія Володимирівна	4	6	6	3	6	8	4	6	6
Сальцева Марія Олексіївна	9	6	8	10	11	13	8	2	1
Черкасов Руслан Євгенович	8	7	8	5	7	9	4	4	6
Чупис Олександр Олександрович	5	7	9	7	6	9	6	4	4
Павленко Ольга Анатоліївна	8	7	7	8	10	10	6	3	4

Продовження табл.2

Герц Анастасія Андріївна	6	6	7	5	8	11	5	3	5
Марцинюк Єлизавета Алімівна	8	5	6	4	7	12	6	5	3
Смишляєва Дарина Едуардівна	5	4	5	8	5	7	3	4	7
Андросов Борис Юрійович	8	4	9	8	10	11	12	4	3
Макаренко Роман Денисович	5	6	6	4	6	5	1	4	6
Кривуненко Максим Олександрович	6	4	7	6	7	14	10	5	5
Юхно Олексій Олексійович	9	4	9	6	11	7	6	4	7
Ландо Владислава Віталіївна	11	8	9	10	11	12	10	3	5
Гончар Кіріл Ігорович	11	10	11	10	12	12	12	3	4
Никитченко Карина Дмитриевна	7	5	8	4	8	6	4	4	5
Перкіна Анастасія Віталіївна	6	3	4	4	6	6	2	5	6

Таблиця 2.1

Середні значення:	7.10	6.27	7.63	6.30	8.43	9.40	6.80	4.20	4.63

Додаток Е

Кількість балів учасників методики “Типи етнічної ідентичності” (Солдатової-Рижової)

Таблиця 3

ПІБ	Етнонігілізм	Етнічна індиферентність	Норма	Етноегоїзм	Етноізоляціонізм
Бобошко Ілона Денисівна	5	14	15	9	3
М.Ш.	2	12	14	12	5
Павленко Ольга Анатоліївна	7	12	11	12	7
Коленко Марія	7	11	15	14	8
Постіл Антоніна Василівна	7	11	14	14	9
Чуб Євгенія Іванівна	6	11	15	12	7
Ландо Владислава Віталіївна	6	10	13	13	8
Сальцева Марія Олексіївна	5	13	12	11	5
Багно Іван Олександрович	4	12	13	6	4
Чупис Олександр Олександрович	6	11	13	11	7
Заворотний	6	10	8	14	8
Лєнкова Аміна Романівна	7	9	14	13	7
Присяга Вікторія	7	10	14	12	9
Черкасов Руслан Євгенович	3	13	12	8	4
Смишляєва Дарина Едуардівна	2	13	12	8	4
Юхно Олексій Олексійович	9	11	14	13	7
Андросов Борис Юрійович	7	10	13	12	8
Макаренко Роман Денисович	1	13	13	9	3
Валєєв Микола Андрійович	7	10	13	14	9
Марцинюк Єлизавета Алімівна	4	13	13	10	6
Герц Анастасія Андріївна	10	10	12	15	7
Шепуліна Вікторія	7	9	11	14	8
Єременко Артем Володимирович	3	11	13	9	4
Кузьома Данило Олександрович	8	11	16	11	8
Нікітченко Карина Дмитрівна	7	8	11	13	9

Продовження табл. 3

Магдич Маргарита Олександрівна	2	10	10	11	3
Сінкіна Наталія Станіславівна	6	10	13	13	9
Ткалик Анастасія	7	11	15	12	8
Подзолко Юлія Романівна	6	10	12	15	8
Перкіна Анастасія Віталіївна	4	10	16	13	6
Кучинська Аліна Олександрівна	2	12	12	9	4
Фіалова Альона Володимирівна	4	12	14	11	5
Вербицька Тетяна Петрівна	12	9	17	16	7
Герман Тетяна Віталіївна	10	9	12	13	8
Роса Єлизавета Олександрівна	11	13	13	15	7

Таблиця 3.1

Показник	**Середнє**	**Мінімум**	**Максимум**
Етнонігілізм	5.88	1	12
Етнічна індиферентність	11.06	8	14
Норма	13.00	8	17
Етноегоїзм	12.00	6	16
Етноізоляціонізм	6.81	3	9
Національний фанатизм	7.38	3	12